

# ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՄԵՆԱՊԱՏՏԻ ՏԷՐ ՏԵՂԱԿԱԼԻ ԿԹՈՒՂՈՍՈՒԹԵԱՆ  
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՅՈՒՂԱՄ Է 1961 թ.

## ԳԵՈՐԳ ԱՐԲ-ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍՈՒՐԵՆԵԱՆՑԻ

### ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

### ՄԲՏԳԻՆ ՆՈՒԷՐ

Տիփլիսի Ասագ եւ Միսրան համալիրոյ

Բ Ա Հ Ա Ն Ա Ն Ե Ր Ի Յ

ԳՐԵՑ Ս. Բ. ԻՓԱՅԵԱՆՑ

Տ Փ Խ Ի Ս

Տպարան «Կուլտուրա», Բարձրակայա փող. N 14  
1911



Ա մ ե ն ա պ ա տ ի ռ

Տ. ԳԵՈՐԳ ԱՐԲ-ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍՈՒՐԵՆԵԱՆՑ  
ՅԵՂԱԿԱԼ ԿԹՈՒՂՈՍՈՒԹՅԱՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

### Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

«Միօնի համար՝ չեմ լուել, և Երուսաղէմի համար՝ չեմ համբերել՝ մինչև որ նորա արդարութիւնը լոյսի պէս ծագի, և նորա փրկութիւնը փայլակի պէս վառուի և ազգերը պէտք է տեսնեն քո արդարութիւնը և թագաւորները քո փառքը, և քեզ պէտք է նոր անունով կոչեն՝ որ Տիրոջ բերանը կանուանէ. Եսայ. կբ. 1—2»:

Արդ, կաթողիկոսական ընտրութիւնը անա մօտեցել է և այս առիթով լրագրներն էլ սկսել են շարունակ կաթողիկոսական կոչման համապատասխան և անհամապատասխան բարձր աստիճան հոգևորականներին հրապարակ հանել, ոմանք մաքուր խղճով և ոմանք էլ յետին մտքերով չզերադասելով ամէնից աւելի ազգի և եկեղեցու շահերը, այլ յայտնի ասելով «Մեր ուզածը լինի, թող պակասաւոր և մի քիչ էլ անհամապատասխանը լինի վնաս չունի», Եւ այսպէս ամէն ներելի և աններելի միջոց գործ են դնում մի միայն իրենց թիկնածուի ընտրութիւնը յաջողացնել. էլ չեն ուզում ուշադրութիւն դարձնել մարգարէի խօսքերին՝ որ ասում է. «Նորանց վերայ երիտասարդ իշխաններ կ'դնեմ, խաբերաները պէտք է նորանց վերայ իշխեն, և ժողովուրդը պէտք է իրար հետ ընկնի, և ամէն մէկ մարդ իրա ընկերի հետ. մանուկը պէտք է ծերին հակառակուի և անարգը՝ պատուականին. Եսայ զլ. 4 - 5»: Արդարև անհ հասել է այն ժամանակը՝ երբ մեր ազգի և եկեղեցու բաղձը պէտք է վճուուի կաթողիկոսական յաջող կամ անյաջող ընտրութեամբ:

Տփխիսի հոգևորականներս տեսնելով և լսելով այս բոլորը՝ չ'կամեցանք անշարժ և անաարբեր մնալ, որովհետև կաթողիկոսը ոչ թէ մի միայն ժողովրդի համար է՝ այլ համեմատաբար ևս առաւել մեզ համար՝ մեզ իշխելու և բարձրացնելու այս աննախանձելի զրութիւնից որպէս մենք և ժողովուրդն է պահանջում, ուստի մենք սեպուհ սարաք ենք համարում շտապել իսկական համապատասխան և արժանաւորագոյն կաթողիկոսական թեկնածուի այժմեան տեղակալ Գէորգ արք-եպիսկոպոս Սուրէնտանցի կենսազրութիւնը լրագրական վկայութիւններով ապացուցուած հրապարակ հանել, նոյնպէս մամուլին չ'հասած նորա պաշտօնական բեղմնաւոր գործունէութեան մասին զանազան գեղեցկութիւնները, որ թէ ժողովուրդը և թէ պատգամաւորները կարդան և նորա գործքերի հետ ի մօտոյ ծանօթանան և յետոյ սկսեն նորա գործքերը և արժանաւորութիւնները միւս թեկնածուների հետ համեմատել և ապա առանց տատանուելու մօտենան քուէների տուփին և մաքուր խղճով գիտակցօրէն ամէնից արժանաւորագոյնին տան իրանց քուէները:

Տփխիսի քահանաների մեծ խումբ



# ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գէորգ արք-եպիսկոպոս Սուրէնեանցի, ամենապատիւ Տէր  
Տեղակալի:

Գէորգ արքեպիսկոպոս Սուրէնեանցը ծնուել է 1847  
թուի օգոստոսի 28-ին Տփլիս քաղաքում, տոհմական ազ-  
նուական ծնողներից:

Սկզբնական կրթութիւնը ստացել է Տփլիսում յայտ-  
նի հայկաբան կարապետ վարժապետ Բելախսեանի ուսում-  
նարանում, յետոյ ուսել է Գաւիթ Արզանեանի պանսիո-  
նում Հայերէն, Փաղկերէն և Գերմաներէն, որ այն ժա-  
մանակ ուսանում էին Տփլիսայ առաջնակարգ մարզկանց  
որդիք, իսկ կանոնաւոր ուսման ընթացքը աւարտել է  
Տփլիսայ Ա. կլասիքական գիմնազիոնում 1868 թուին:

Մանկական հասակից առանձին հակումն ունէր դէպի  
հոգևոր կոչումն, իւր ութնամեայ հասակից արդէն Մօզ-  
նու ս. Գէորգ եկեղեցում թաթախման երեկոները «Գա-  
նիէլի» մարգարէութեան գիրքն էր կարդում տարիներ  
շարունակ. իսկ գիմնազիական լիակատար դասընթացը  
աւարտելուց յետոյ, երբ մայրն ու մերձաւոր ազգական-  
ները հոգում էին բարձրագոյն կրթութիւն սալ կամ պե-  
տական ծառայութեան մէջ հաստատել, ուր կարող էր  
շնորհիւ ընդարձակ ծանօթութիւնների շուտով առաջ գնայ,  
Գէորգ սուրէնեանցը սիրելով ազգային եկեղեցին շտա-  
պով գնում է ս. Էջմիածին վանական դպրոցաւոր և եկե-  
ղեցուն ծառայելու ներքին բուն ձգտումով և ցանկու-

թեամբ: Ազգի երջանկայիշատակ Գէորգ Գ. կաթողիկոսը,  
տեսնելով շնորհալի երիտասարդին՝ անմիջապէս սիրով  
ընդունում է նրան գործելու ս. Էջմիածնում:

Ս. Էջմիածնի ժառանգաւորաց դպրոցը պէտք ունե-  
նալով հմուտ ուսուցիչներին՝ հանգուցեալ կաթողիկոսն  
անմիջապէս կարգում է նրան այնպէս ընդհանուր պատ-  
մութեան, աշխարհագրութեան և թուարանութեան դասա-  
տու, որպիսի պաշտօն վարեց 6 տարի շարունակ:

Գէորգ Սուրէնեանցը իւր ջանասիրութեամբ, համես-  
տութեամբ և օրինակելի կարգապահութեամբ կարճ ժա-  
մանակում արժանանում է երջանկայիշատակ Գէորգ Գ.  
կաթողիկոսի վստահութեանը և Նորին Սրբութեան օրհ-  
նութեամբ՝ նոյն 1868 թ. գեղտեմբերի 14-ին ընդունւում  
է Մայր Աթոռի միաբան, իսկ 15-ին ս. Գայեանէի վան-  
քում ձեռնադրւում սարկաւագ:

Ուսուցչութիւնը Մայր Աթոռի ժառանգաւորաց զբա-  
ղոցում, երեքամեայ սարկաւագութեամբ՝ սպասաւորու-  
թիւնը Մայր Տաճարում և գիտակցութիւնը՝ թէ լաւ պաշ-  
տօնեայ լինելու համար պէտք է գիտենալ եկեղեցու կարգ  
ու կանոնները, վարդապետութիւնն ու պատմութիւնը  
պսակում են Գէորգ սարկաւագի ջանքը յաջողութեամբ,  
որին անձամբ հասու լինելով երջանկայիշատակ Գէորգ Գ.  
կաթողիկոսը, որ այսպիսի խնդիրներում շատ զգոյշ էր՝  
տալիս է իւր օրհնութիւնը և բարեհաճութիւնը և Գէորգ  
սարկաւագը 1871 թ. ապրիլի 15-ին ձեռնադրւում է ա-  
բեղայ, իսկ 1871 թ. մայիսի 3-ին ստանում վարդապե-  
տական մասնաւոր իշխանութիւն, նախընթաց մեծ պա-  
սին Վաղարշապատի եկեղեցում մի քանի անգամ քարո-  
զելուց յետոյ:

1870 թուի յունվարի 30-ին նշանակւում է անդամ  
նորակազմ տպարանական ժողովի և այդ պաշտօնը կա-  
տարում է նա ամենայն եւանդով: Ամբողջ տպարանի

զրքերի և թղթերի պահեստը, որպէս և տարեկան ծախքը Գէորգ վարդապետին էր յանձնուած: Թղթի մթերանոցի լայնանիւնները ոչ ոքի չհաւատարով ինքն էր իւր ներկայութեամբ համարել տալիս տպագրութեան հազարաւոր թերթերը, որպէս զի անհաւատարիմ ձեռք չկարողանայ վնասել Մայր Աթոռի շահերին: Այն աստիճան նուիրուած էր գործին, որ ճաշելու էր գնում շատ ուշ, միայն գործը վերջացնելուց յետոյ:

Գէորգ վարդապետը իրրև գործունեայ, հասկացող երիտասարդ, շուտով իր աջալըջութեամբ և հաւատարմութեամբ գրաւում է հոգևոր ծայրագոյն իշխանութեան ուշադրութիւնը: Տ. Գէորգ կաթողիկոսի հրամանով նորանոր պաշտօններ և յանձնարարութիւններ արուեցան նրան, որոնց բոլորն էլ կատարում էր իրեն յատուկ հաւատարմութեամբ: 1872 թ. մարտի 28-ին նշանակուում է Մայր Աթոռի ժառանգաւորաց դպրոցի վերատեսուչ, այդ ժամանակ ուշադրութիւն է դարձնում որպէս ուսման, նոյնպէս և մաքրութեան վրայ: Ուսուցչութեան են հրաւիրւում հայր Եղիան, հայր Վահանը և պարոն Արշակ Տէր-Յովսէփեանցը: Գէորգ վարդապետի միջնորդութեամբ հասակաւոր աշակերտները արժանանում են չորրորդ աստիճանի դպրութեան և դառնում արժանաւոր կուսակրօն հոգևորականներ: Իսկ ընդունակ և յուսալալէմ փոքր աշակերտներին ևս միշտ քաջալերում էր հայրաբար, որոնցից մի քանիսը յետոյ նոյնպէս շնորհալի վարդապետներ դարձան:

Սինդի հրամանով, 1874 թ. մայիսի 25-ին, Գէորգ վարդապետը ուղարկվում է Բեսարաբիա նորարաց ձեւարանի համար ընդունակ աշակերտներ ընտրելու: Վեհափառ Հայրապետի հրամանով նոյն թուի սեպտեմբերի 28-ին նշանակուում է նորարաց ձեւարանում ուսուցիչ ընդհանուր պատմութեան և աշխարհագրութեան, որ վարեց

մինչև 1875 թ. հոկտեմբերի 4-ը: Նոյն ամսին կարգուում է փոխանորդ թեմին Ղարաբաղու և տեսուչ տեղական թեմական դպրանոցի: Ճեմարանի տեսուչ սրբազան Գաբրիէլ արքեպիսկոպոս Այվազեանը գժուարանում էր արձակել Գէորգ վարդապետին ձեւարանից, որովհետև մեծ վնասահոթիւն ունէր նրա վրայ և ընդունում էր իբրև անկեղծ բարեկամի: Իւր կարճ պաշտօնավարութեամբ իսկ օգտակար եղաւ Ղարաբաղում:

Շուշին կարօտութիւն ունէր օրիորդայ ռւսումնարանի, մի տարի առաջ տեղական հաշտարար դատաւորի ձեռքով բացուած դպրոցը բաւարարութիւն չէր տալիս. ուստի Գէորգ վարդապետը ամենայն ջանք գործ է գնում և կարճ ժամանակում յաջողեցնում բանալ երկրորդ իգական հոգևոր դպրոցը, որ կոչուեց Ս. Հռիփսիմեան հայոց օրիորդաց դպրոց: (Մեղու Հայաստանի 1876 թ. 28): Նոյնպիսի դպրոց ս. Գայիանեան անունով բանում է Լէնքորանում և օծում այնտեղի եկեղեցին, որ 18 տարի վեղաբաւոր չէր այցելւած:

Եկեղեցական և դպրոցական շքեղ հանդէսները Լէնքորանում այնպիսի խոր տպաւորութիւն են գործում այն անտէրունջ և անմխիթար ժողովրդի վրայ, որ արտասուքով էին յայտնում իրենց հոգեկան մխիթարութիւնը: Գէորգ վարդապետի յորպորների ազդեցութեան տակ, ոչ թէ միայն Հայերը օգնեցին դպրոցի ապահովութեան դրամական նպաստով այլ և Ռուս ազգի նշանաւոր ծառայողները և Թուրք բէգերը: (Մեղու Հայաստանի 1876 № 23): Իւր պաշտօնավարութեան ժամանակ Գէորգ վարդապետը միշտ վառ էր պահում իւր մէջ ջերմ սէր դէպի Մայր Աթոռ. այսպէս 1876 թ. Ղարաբաղում գտնելով Աղուանից կաթողիկոսութեան փոսկրեայ քանդակագործ գաւազանը՝ ուղարկում է Տ. Գէորգ կաթողիկոսին Մայր Աթոռի թանգարանի համար, որից և ստանում օրհնութեան և

գործունակութեան կոնդակ և հեռագրական շտրհակալութիւն:

թէ ինչպիսի յարգանք էր վայելում Շուշում այդ մասին տեսնել Արշալոյս արարատեան լրագրի 1876 թ. № 1049 տպուած այն հրաւեր խնդրագրի մէջ, որ Շուշեցիք, ուղղել էին իրենց առաջնորդ Ջալալեանց արքեպիսկոպոսին», բարեշնորհ Գէորգ վարդապետ Սուրէնեանցը յընթացս կարճ միջոցի, այն է ութամսեայ ժամանակի իւր համեստաբարոյութեամբ, ազնիւ հոգւոյն բարեզգացմամբ և ընդգէմ զանազան խոչընդոտան արգելանաց՝ իւր ձեռնարկութեանց մեծաջան աշխատասիրութեամբքն մխթարեց մեզ հոգևորապէս, արդարացոյց Ձերդ բարձր Սրբազնութեան բարենպատակ ընտրութիւնն և մեր բոլորիս համակրութիւնն միանգամայն զբաւեց առ ինքն, զոր ոչ կարեմք երբէք մոռանալ շտրհակալու հոգով և մատրոք»:

Սինոզի հրամանով Գէորգ վարդապետը 1877 թուի յունվարի 31-ին նշանակուեւ է Վերին Ազուլիսի ս. Թովմայ առաքելոյ վանքի վանահայր և տեսուչ ու ուսուցիչ երկու սեռի դպրոցների, որ վարեց մինչև 12-ն հոկտեմբերի 1878 թ.: Այնտեղ կարճ ժամանակում դպրոցները մեծ յառաջադիմութիւն ցոյց տուին, որովհետև դպրոցի համար լուսագոյն ոյժեր է հրաւիրում թէ Տփլիսից և թէ տեղական խմբերից, ինչպէս Յակովբ Մելիք-Յակովբեանցին (Բաֆֆի), Կարապետ Էդելիսանեանցին (Օղեսսայի համալսարանից) և տեղական ուսուցիչներից հայր Մեսրոպբն, պ. Միանսարեանցին, պ. Դաւիթ Քալանթարեանցին:

Ինքը Գէորգ վարդապետը ամենայն սիրով եռանդով նուիրուեւ է գործին: Իբրև վանահայր առաւօտ և երեկոյ անխափան կատարում է ժամերգութիւնը, վանքը և շրջապատ շինութիւնները հիմնովին նորոգում: Վանական հոգաբարձութեան աջակցութեամբ:

Նախկին վանահայրերի ժամանակ հոգաբարձուները վայելում էին անսահման իրաւունք, վանահայրերը չէին միջամտում նրանց գործում: Բայց Գէորգ վարդապետը այնպիսի յարգանքն էր վայելում և այնպիսի հմտութիւն և աջակցութիւն ցոյց տալիս, որ հոգաբարձուները միշտ իրենք էին դիմում և նրա խորհրդով գործում և նրա ամեն առաջարկութիւնները կատարում: Իբրև տեսուչ և ուսուցիչ նա ցոյց է տալիս մեծ եռանդ, ժամերգութիւնից յետոյ նա կանոնաւոր կերպով յաճախում է դասերի և հսկում դպրոցներին՝ չնայած նրանք միմեանցից բաւականին հեռու էին գտնուում և ճանապարհն էլ զարիվայր էր անհարթ և ձմեռը սառուցով պատած: Նրա տեսչութեամբ գործը յառաջ էր գնում գովելի կերպով:

Գէորգ վարդապետի բնակարանը, ինչպէս Ազուլեցիքը են վկայում չէր նմանում վարդապետական խցի, այլ ուսանողական սենեակի, նրա զբոսեղանը լիքն էր ամենատեսակ նորանոր հրատարակութիւններով և լրագիրներով: Թէ ուրախութեան և թէ տրտմութեան ժամանակ Ազուլեցոց ցանկալի էր Գէորգ վարդապետի ներկայութիւնը և նրա մասնակցութիւնը առանձին մխիթարութիւն էր պատճառում նրանց: Աշխարհատես Ազուլեցիք ի սրտէ յարգում էին նրան: Նորա մասին գովեստով և յարգանքով է խօսում Բաֆֆին: «Պատկերներ Բաֆֆիի կեանքից» գրքոյկում տպեալ Ադէքսանդրապոլ 1904 թ, տպարան Ա. Մ. Մալխասեանցի երես 127 Բաֆֆին գրում է Սուրէնեանցի մասին հետեւեալը. «Վանքի գաւթումն է (Ս. Թովմայ առաքելոյ) նա և տղայոց դպրոց, այստէղ է կենում և վանահայրը հայր Սուրէնեան Վարդապետը, որ միանգամայն թէ փոխառաջնորդ է և թէ տեղոյս երկսեռ դպրոցների տեսուչ, այլ և դասեր ունի աշխարհագրութեան և ընդհանուր պատմութիւնից, հայր Սուրէնեանը մի երիտասարդ կրօնաւոր է, որ վարդապետական վեղարի տակ



պահպանել է ուսանողի և ուսումնականի մաքուր բնաւորութիւնը. շատ եռանդով և ազնիւ մարդ է ք:

Գէորգ վարդապետի Ազուլիսից Ալէքսանդրապօլ փոխանորդական պաշտօնով մեկնելու օրը՝ մի առանձին տեսարան էր ներկայացնում: Ամբողջ Ազուլիսը ոտքի վրայ էր. Ս. Թովմայի առաքելոյ վանքի ընդարձակ սրահը լիքն էր ժողովրդով. Առաջին իշխանից սկսած մինչև վերջին այգեպանը, եկել էին իրենց վերջին յարգանքը մատուցանելու և հրաժեշտի օրհնութիւնը ստանալու իրենց սիրեցեալ հոգևոր հովուից:

Ամբողջ ժողովուրդը է վերստ ճանապարհ է ձգում մինչև ներքին Ազուլիսի այգիները, ուր կառք նստելով սլանում դէպի Օրդուբաթ, ուր տեղական կառաւարիչը չքեղ ճաշ էր պատրաստել նրա պատուին:

Մինչդէռ հրամանով 1878 թուին հոկտեմբերի 12-ին կարգւում է Ալէքսանդրապօլի վիճակի փոխանորդ: Քաղաքը բաժանուած և պառակտուած էր երկու կուսակցութեանց, որի պատճառով հասարակական գործերը մեռելութեան էին դատապարտուած:

Ալէքսանդրապօլում Գէորգ վարդապետը աւելի մեծ յաջողութիւն է ունենում. իւր խոհեմ վարմունքով և կառաւարչական հմտութեամբ վերջացնում է այնտեղ կուսակցական երկպառակութիւնները, որի համար Գէորգ կաթուղիկոսը յայտնում է նորան իւր գոհունակութիւնը և անուանում նրան „Հրեշտակ Աղաղութեան“:

Նորա անխոնջ աշխատութեամբ հիմնարկվում է Ս. Փրկիչ եկեղեցու սրահում հոյակապ դպրոցական շէնքը. նա է հիմնարկում քաղաքի Աստուածամօր հրազարդ եկեղեցին, որ ճարտարապետական մի հրաշալի գործ է. նոյնպէս հիմնարկում է Ս. Աստուածածնի միւս եկեղեցին: Երկու եկեղեցիներն էլ այնպիսի խաբխուլ գրութեան

մէջն էին, որ թէ մի տարի էլ մնային, յանկարծ քանդուելով, մեծ զոհ պէտք է տանէին:

Նա ևս Փրկիչ եկեղեցու շրջապատ նորակառուց կրպակները, որ վարձով էին տրուած շնչին գնով, մեծ աշխատութեամբ և շատ թշնամիներ վաստակելով կարողանում է վարձագները կրկնապատկել, եռապատկել: Բացի արանից Ալէքսանդրապօլի վիճակի շատ գիւղերում հիմնարկում է շատ եկեղեցիներ և բացում դպրոցներ:

Գէորգ վարդապետը սիրելի էր առաւել գիւղական ժողովրդեան իւր դիւրամատչելի, բարեբարոյ և անշահաւէր բնաւորութեան համար: Երկրորդ Աստուածամօր եկեղեցու մօտ ևս բաւականաչափ տեղ ձեռք բերելով դպրոցի շինութեան հիմքն է ձգում:

Նա այնպիսի ժողովրդականութիւն էր վայելում, որ երբ 1879 թ. Գէորգ կաթուղիկոսը կառուցանում էր Օշականում ս. Մեսրոպի դամբարանի վրայ եկեղեցին, Գէորգ վարդապետը հանգանակում է Ալէքսանդրապօլում 1500 ո. և ուղարկում հայրապետին:

1881 թ. յունիսի 1-ին Գէորգ վարդապետը կարգւում է փոխանորդ թեմակալի Երևանի թեմի և 1882 թ. Մայիսի 9-ին երջանկայիշատակ Գէորգ Գ. կաթուղիկոսից ձեռնադրում եպիսկոպոս Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում:

Գէորգ սրբազանը հոգ է տանում ժողովրդի հոգևոր և մատուր գաստիարակութեան, եկեղեցիների բարեկարգութեան և բարեկարգութեան, պաշտօնեանների պարտաւանաշուրթեան և բարեխղճութեան, վնասակար սովորութիւնների վերացման: Նւ արձագանք տալով ժողովրդեան բաւազոյն իր ձեռքի՝ գործում է ամենայն եռանդով, հետաժառութեամբ, հմտութեամբ, Քրիստոնէական խաղաղասիրական ոգով, ամենքի մէջ ներշնչելով հոգի, տրամադրութիւն և պատրաստակամութիւն գործելու յօգուտ դպրոցների և եկեղեցիների յառաջադիմութեան:

Ահա թէ, ինչ է գրուում Մշակում նրա մասին դեռ նրա պաշտօնաւարութեան սկզբում. — «Կէս տարուց աւելի կլինի, որ Երևանի թեմակալ առաջնորդի պաշտօնը վարում է Սուրէնեան Գէորգ վարդապետը: Եթէ չեմ սխալվում այդ մտրդը հանգուցեալ Ստեփանոս Եպիսկոպոսից յետոյ առաջիննէ, որ ամենքը յարգանքով են խօսում դրա մասին»: Մշակ. 1882 թ. № 23.

Նա հիմնաւոր կերպով նորոգել է տալիս քաղաքի բոլոր եկեղեցիները, որ միանգամայն անշքացած էին. նորոգել տուաւ առաջնորդարանը և կոնսիստորիան: Երևան քաղաքի կենդրոնում 1868 թուին հիմնարկած Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եկեղեցու պատերը մի սաժէն և կէս զեռնից բարձրացնելով 1870 թ. թողել էին կիսաշէն և սրահը անպարիսպ լինելով Պարսիկների աղբանոց էր դարձել:

Գէորգ սրբազանը տեսնելով սրբատեղին արհամարուած և անուշադրութեան մատնուած, ժողով է կազմում առաջնորդարանում և ժողովին յայտնում, որ կամ այն սրբատեղին հիմնովին քանդեն, որ ծաղր ու ծանակ չլինի օտար քրիստոնեաների առաջ և կամ շինութիւնը շարունակել ի փառս Աստուծոյ և ի հոգեկան մխիթարութիւն բարեպաշտ ժողովրդեան յարակցելով, որովհետև նկատում է՝ դեռ ևս Երևանցոց մէջ ազգասիրակալն և կրօնասիրական զգացմունքը կենդանի, ուստի առաջարկում է ընտրել շինութեան համար նոր հոգաբարձուներ և շարունակել գործը: Սրբազան հօր աղւոյրդորը ներգործելով ներկայ եղողների վրայ՝ անմիջապէս նոր հոգաբարձուներ են ընտրում ամենապատուական և գործին նուիրուած անձերից և Նորին Սրբադնութիւնից ստանալով հաստատութեան հրաման և ժապաւինեալ տոմար բաւականին գումար են ժողովում և առաջին տարին իսկ ընդարձակ գաւիթը շրջապատում ամուր պարիսպով: Հետեւեալ տարին սրբազանը ցուցակով ընտրելով 30 մարդ՝

հրաւիրում է իր մօտ և յորդոր կարգում նրանց: Ներկայները խոստանում են սրբազան հօր ցանկութեան համեմատ տարեկան վճարել 100 ռ. հինգ տարի ժամանակով: Այդ ժողովում ստացուում է կանխիկ 4000 ռուբլի և այնպիսով Սրբազանը կարողանում է հասնել իր նպատակին: Եկեղեցու շինութիւնը շարունակուում է անընդհատաբար. նորա իսկ ներկայութեամբ: (Նոր-Գար 1886 թ. № 99), նոյն լրագրում յօդուածագիրը գրում է. «Այս եկեղեցու շինութիւնը լրացնելու պարտականութիւնը կարծես վերապահուած էր մեր Սրբազան առաջնորդ Սուրէնեանցին, որպէս զի դրա համար տեսակ տեսակ նեղութեանց իւր անձը ենթարկէ և տանջանքի փառքը ինքն ընդունէ»:

Թեմական դպրանոցն բաղկացած էր միայն երեք դասարանից և գտնուում էր նիւթական սուղ դրութեան մէջ, ամեն միջոց գործ է դնում դպրանոցն ըստ ամենայնի բարեկարգ վիճակի մէջ դնել, դասարանների թիւը ընդարձակել և իւր անուան համապատասխան դիրքի վերածել: Նա ձեռք ձեռքի տուած հոգաբարձութեան հետ գործում է յօգուտ թեմական դպրանոցի բարեկարգութեան: Գասարանների թիւը հասցնում է մինչև հինգերորդի (Նոր-Գար 1886 թ. № 157). վեցերորդի օրագիրն էլ ստորագրում է Աստրախան մեկնելուց առաջ:

Նրա առաջնորդութեան ժամանակ դպրոցն ունէր արժանաւոր տեսուչներ, որք էին Սարգիս Բէգնազարեանց և Արիստղոմ Յովհաննիսեան: Նրա օրով առատանում են ամեն տեսակ նուիրատուութիւններ: Այլատուում է և ամեն ջանք գործ դնում վերացնելու մեռելահացի վատ սովորութիւնը և նրա փոխարէն յօգուտ թեմական դպրոցի նուէր ապու: Մշակի 1886 թ. № 54-ում գրած է. «Քաղաքի երեկի հարուստ Գէորգեանի որդին 22 ամեայ հասակում յանկարծամահ եղաւ մայիսի 2-ին Սրբազաղ Սուրէնեանը առաջարկաց հանգուցելոյ հօրը, որ իբրև երե-

ւելի անձն օրինակ տայ հասարակութեան, փոխանակ «հոգէհացի» 200 ո. նուիրէ թեմական դպրոցին: Եւ մի-  
կնոյն ժամանակ թեմական դպրոցին կից մի մեծ դահլիճ  
շինել տայ ի յիշատակ:

Այս առաջարկութիւնը սիրով ընդունում են Գէոր-  
գեան եղբարք: Մի ուրիշ անգամ ևս նոյն եղբարք նուիր-  
ած են 500 ուրլի նոյն դպրանոցին: Օրհնուի նրանց  
յիշատակը և շնորհակալութիւն Ս. Սուրէնեանցին: Նոյն  
առթիւ Նոր-Դարի 1886 թ. № 68 գրում է յօդուածագի-  
րը Երևանից «Սորին շնորհակալութիւն Ս. Սուրէնեանցին  
որ աշխատում է մեռելահաց տալու սովորութիւնը վեր-  
ջացնել»:

Գէորգեան եղբայրները կատարում են իրենց խոս-  
տումը: Մինչև Գէորգ եպիսկոպոսի գալը, մօտ հինգ տա-  
րի առաջ, հոգաբարձութեան խնդրի համաձայն Սինօդն  
հրամանագրել էր, որ եկեղեցիների դրամագլուխների տո-  
կոսները յատկացնեն թեմական դպրանոցի պահպանու-  
թեանը, բայց բոլոր եկեղեցիների ծխականները բացէ ի  
բաց մերժել էին յիշեալ հրամանի կատարումն: Գէորգ  
սրբազանը իւր Երևան գալու երկրորդ տարին իւր հեղի-  
նակութեամբ և անխոնջ աշխատութեամբ կարողանում է  
ընդհանուր ծխականներին համոզել և եկեղեցիների դրա-  
մագլուխների տոկոսները յատկացնել թեմական դպրանո-  
ցի պահպանութեան, և այդ մեծագումար հաստատ ազ-  
բիւրը մինչև այսօր վայելում է դպրանոցը (Մշակ 1882  
թ. № 204):

Նա ջերմ կողմնակից է լինում և դպրոցի ուսումնա-  
կան մասի յառաջադիմութեան և աշխատում այդ մասին,  
Մշակի 1886 թ. № 71-ում գրուած է, Երևանից. «Թե-  
մական դպրոցի նոր հոգաբարձութիւնը մտադիր է կազ-  
մել նոր ուսուցչական խումբ: Անհերքելի է, որ իւրա-  
քանչիւր ուսումնարանի յառաջադիմութեան գլխաւոր պայ-

մանը վարժապետների օրինաւոր կազմակերպութիւնն է:  
Ուսուցչական նոր խումբ կազմելուն ջերմ կուսակից է լինմիս  
առաջնորդ Սրբազան Սուրէնեանցը, ուստի յոյս կարելի է ու-  
նենայ, որ Երևանի թեմական դպրոցը առաջիկայ սեպտեմ-  
բերից կունենայ ուսուցչական մի նոր խումբ»: Իսկ Նոր-  
Դարի 1886 թ. № 87-ում. «Երևանից մի քանի թղթա-  
կցութիւններ ենք ստացել, որ այնտեղի թեմական դըպ-  
րոցի նոր տեսչի բնաւորութիւնն է վերաբերում... Մենք  
ուզում ենք հաւատար, որ գեր. Սուրէնեան Սրբազանի պէս  
արթուն առաջնորդը, նոյնպէս նորընտիր հոգաբարձութիւնը  
տեսուչ ընտրելու ժամանակ ի նկատի կառնեն հոգևոր  
դպրանոցի յառաջադիմութեան գործը միայն...»: Եւ Գէ-  
որգ սրբազանը միշտ արգարացնում էր ժողովրդի յոյսերը:

Երբ 1884 թուին կառավարութեան հրամանով ծխա-  
կան դպրոցները փակուեցան, բացի թեմական դպրա-  
նոցից՝ Գէորգ եպիսկոպոսը թող չտուաւ, որ մի աշակերտ  
էլ զրկուի ուսումից, ամենքին էլ ընդունում է թեմական  
դպրանոցը՝ հիւրընկալում և պատուարում նրանց այն-  
տեղ. մինչև անգամ թեմական դպրանոցի նախագաւիթը  
պատով բաժանել տալով և առանձին դասարան որոշելով՝  
պահպանում է նրանց այնտեղ մինչև ծխական դպրոցների  
վերաբացումը:

Գէորգ Սրբազանի թեմական դպրանոցի վերաբերու-  
թեամբ ցոյց տուած հոգացողութեան և խնամքի մանրա-  
մասնութեանց մասին կարելի է ծանօթանալ նոյն դըպ-  
րանոցի յիսնամեայ յօրերեանի պատմութեան մէջ, ուր  
պարզ երևում է, որ ոչ մի առաջնորդ այնքան չէ գործել  
ուսումնական ասպարէզում, որչափ նա: Եթէ Երևանի  
դպրանոցը մեզ շատ նիւթականապէս ապահով վիճակ ու-  
նեցաւ պարատկան է Սրբազանի անդուլ ջանքերին:



Աղգալին իրաւունքներին նուիրուած լինելու մասին նշանակալից է կարգալ Արևելք 1885 թ. № 358:

Երևանի եկեղեցիները Սուրէնեանց Սրբազանի ժամանակ իրենց ներքին և արտաքին դրութեամբ, պաշտօնեաների կարգապահութեամբ և հաշիւների կանոնաւորութեամբ և դպրոցներն իրենց յառաջադիմութեամբ և բարեկարգութեամբ ցոյց են տալիս Սրբազանի գործունէութիւնը և հսկողութիւնը:

Նա հրաւիրում էր քաղաքի քահանաներին, պալիրներին, ժամհարներին և երեցփոխներին ժողովների. իմաստալից կերպով բացատրում էր նրանց վանքերի և եկեղեցիների բուն նշանակութիւնը և նրանց ծառայողների որոշ, որոշ պարտականութիւնները, և տալիս էր նրանց կանոնական պատուէրներ, որոնցից կլիշեմ մի երկուսը. այսպէս՝ հսկել եկեղեցիների մաքրութեան ըստ ամենայնի. ժողովրդեան աւելորդ ծախքերից ազատելու համար, յետ թաղման ննջեցեալների համար տանը ամբիժք չկատարել. իւրաքանչիւր ծխական քահանայ իւր յորդորներով համոզէ և արգելէ ննջեցեալի տիրոջ մեռելահաց տալը. գործակալների հրամանները ճշտութեամբ կատարել: Երեցփոխները արթուն հսկողութիւն ունենան եկեղեցու ամեն տեսակ կարևորութեանց վրայ և աշխատեն պահպանել եկեղեցապատկան փողերը. առանց հոգևոր իշխանութեան հրամանի մեծ ծախք չանել և այլն և այլն: (Նոր-Դար 1886 թ. № 99):

Նա իւր անկաշառ, ազգաշէն և ժողովրդասէր ծառայութեամբ այնպիսի մի հեղինակութիւն էր վայելում, որ նրա ամեն մի խօսքը ընդունելի էր իւր հօտի համար. երբէք նրա առաջարկութիւնները մերժուեցին չեն ստացել: Նա միշտ աշխատում էր իւր ժողովուրդը խաղաղութեան մէջ պահելու և հեռու ամեն մի կուսակցութիւնից: Երբ 1881 թ. ս. էջմիածնի ճեմարանի համար առանձին տպա-

գրեալ տոմսակներով կամաւոր տուրք էին ժողովում՝ Քէրք եպիսկոպոսը առաջնորդարանում մէկ ժամուայ մէջ 1000 բուրլի է ժողովում, անհամեմատ աւելի միւս վիճակներից: Նա հոգևոր իշխանութեան հրամանը, ժողովրդի և դպրոցների օգուտը և յառաջադիմութիւնը բարձր էր գասում իւր անձնական անդորրութիւնից և շահերից, իբրև իսկական հովիւ, որ իւր անձը դնում է իւր հօտի համար: Երբ Ալէքսանդրապոլում դպրոցական գործը զանազան խանգարիչ մարդկանց ձեռքով վտանգոււմ էր և միապատեան դպրոցների հոգաբարձական ընտրութիւնը խանգարոււմ, իսկ դպրոցները փակուած մնալով թշուառ մանուկները զատապարտուած էին փողոցներում թափառելու՝ Ս. Սինօղը և Վեհափառ օգտաւէտ համարեցին յանձնել այդ գործը Սուրէնեանց եպիսկոպոսին, որ անձամբ գնալով Ալէքսանդրապոլ ծանօթանայ դպրոցական գործերին, ժողով կազմէ և հոգաբարձուներ ընտրել տայ:

Սրբազան հայրը մի անգամ ևս կամենալով ցոյց տալ իր հայրական խնամքն և սէրը դէպի Ալէքսանդրապոլի հայ հասարակութիւնը և առ ոչինչ համարելով ձմեռային ճանապարհորդութեան հետ կապուած բոլոր դժուարութիւններ՝ շտապում է գնալ Ալէքսանդրապոլ, ուր ժամանում 1887 թ. է փետրուարի 7-ին և անմիջապէս սկսում է գործել ամենայն արդարութեամբ, որպէս վայել էր իւր կոչման: Փետրուարի 21-ին կազմում է ժողով աւելի քան 115 ընտրեալ անձերից: Ժողովը կանոնաւոր և ապահով անելու համար՝ Սրբազան հայրը գործ է դնում կարևոր միջոցներ, որով նա սկսում է կանոնաւոր կերպով և վերջանում խաղաղութեամբ, ընտրելով ծխական դպրոցների համար արժանաւոր հոգաբարձուներ: Իսկ երկզասեան ծխական դպրոցի հոգաբարձութեան, որոնք իրենց պարտադանցութեամբ, դպրոցական եկամուտները վատնելով պատճառ էին դարձած ժողովրդեան մտքերը պղտորելուն

և երկդառակութեանց՝ արձակում է իրենց պաշտօնից, իսկ այդ զպրոցի 16 ամեայ հաշիւը քննելու համար կազմում է մի մասնաժողով և յանձնում նրանց: Մոմավաճառութեան կրպակը արձակուած հոգաբարձութեան ձեռքից վերցնելով՝ յանձնում է եկեղեցիների երեսփոխների տարեկան 2400 բուրլիով՝ անհամեմատ բարձր նախկին տարիներից, կանոնաորում է նաև կրպակների վճարներն. (Նոր-Գար 1887 № 30):

Այլեքսանդրապօլում եղած ժամանակ ս. Վարդանանց յիշատակը շքեղ հանդէսով է տօնում: Նախկին տարիներում հանդէսը կատարելիս են եղել առաւօտեան, իսկ Սրբազանը պատուիրում է ճաշին անել. պատարագամատոյցն ինքն է լինում և առանձին շուք է տալիս հանդիսին իր ներկայութեամբ. տաճարը լցում է բազմութեամբ: Ս. պատարագը վերջանալուց յետոյ սրբազանը խօսում է մի ազդու քարոզ, ասելով. «Ս. Վարդանանց նահատակութեամբ է, որ այսօր Հայաստանեայց առաքելական ս. եկեղեցին կանգնած է. Ս. նահատակները չէին կարող այն պանծալի յաղթութիւնը կատարել, եթէ նրանք ուսած չլինէին ս. Սահակի և Մեսրոպի Աստուածատուր ուսումը. ինչպէս Վարդան գորավարը և ս. Ղևոնդ սիրով ձեռք ձեռքի տուին և այնպէս առաջ տարան գործը, մենք ևս պարտաւոր ենք սիրով, համերաշխութեամբ միաբանել գործելու և կուսելու այն սոսկալի թշնամու զէմ, որի անունը տգիտութիւն է. գործը կատարեալ չէ, երբ գործող սրտերի մէջ համերաշխութիւն չկայ, իսկ բնդձակառակն իրը մարդիկ սիրով, միաբանութեամբ և համերաշխութեամբ են գործում՝ նպատակը միշտ յաջողում է և աշխատութիւնը պսակում պանծալի գործերով»:

(Նոր-Գար 1887 № 23) Այդպիսով ժողովրդեան օրտերի մէջ սիրոյ, միաբանութեան և համերաշխութեան ոգի սփռելով վերադառնում է Երևան:

Այցելում է նաև Տաթևի և Հին Նախիջևանի վիճակները, կարգի է ձգում վիճակային գործերը և կարողանում է 5000 բուրլի էջմիածնի Աթոռին հասանելի անյուսալի ապառիկները ժողովել:

Պէտք է ասել, որ Գէորգ Սրբազանը իր պաշտօնափարութեան մէջ եղել է խիստ կարգապահ. իրրև իշխանաւոր խստապահանջ, արժանաւոր և հաւատարիմ ստորադրեալներին ի սրտէ յարգող և ժողովրդեան կարիքներին հոգ տանող: Իր վարչական գործավարութեան մէջ նա արդարասէր էր, ճշտապահ, եռանդուն գործ կատարող: Ահա մի օրինակ. Մշակ լրագրի 1887 թ. № 44 գրում են Նոր-Բայազէթից. «զինուորագրութեան կոչնադրերում սպրդած սխալները անթիւ են... Դրանք (ժողովուրդը) ստիպուած են Երևան գնալ կոնսիստորիայից ծննդեան վկայականներ դուրս բերել. պատմում են, որ կոնսիստորիայում ասեղ գցելու տեղ չկայ: Երևանի ամբողջ նահանգը ափսոսել է հաւաքուել. կոնսիստորիայի գրազիբները վարմունքից շատերը գո՛հ չեն, չնայած սրբազան Սուրէնեանցի արթուն հսկողութեան և մշտական յանդիմանութիւններին: Կոնսիստորիային զիմոյները միայն շնորհակալ են Սուրէնեանից նրա արդարասէր գործունէութեան պատճառով»:

Գէորգ սրբազանը նոյնպէս վերին աստիճանին ճրջմարտախօս է. նա չզիտէ կեղծել, շողոքօրթիւ, զիտէ իւրաքանչիւրին իրեն արժանի յարգանքը մատուցանել: Մշակի 1886 թ. № 26-ում Երևանի թղթակիցը գրում է, որ եկեղեցում Վարդանանց տօնին Գէորգ Սրբազանը տեսնելով միայն օտարականների, մինչդեռ Երևանցիները բազում գրօնում էին՝ բացականչում է. «Ես հաւատացած եմ, որ 1036 վկաների մէջ մի հատ Երևանցի ևս չի եղել» և այս դառն ակնարկը շատերին վշտացնում է»:

Յօդուածագիրը շարունակում է. «Սրբազանի ատենաբա-

նութիւնները շատ ազդու են լինում իրանց բովանդակած ճշմարտութիւններով» և բերում է բազմաթիւ օրինակներ:

1884 թուի նոյեմբերի 4-ին Սուրէնեանցի դեկավարութեամբ Ս. Սարգիս եկեղեցում խուռն բազմութեան ներկայութեամբ կատարւում է հոգեհանգիստ հանգուցեալ Ներսէս Վարժապետեանի համար: Սուրում է մի փառաւոր ճառ, բացատրելով Ներսէսի նշանակութիւնը և թէ նրա մահով ազգը ինչ կորուստ է ունենում և առաջարկում է ժողովրդեան նրա յիշատակը յարգելու համար կամաւոր ստորագրութիւն բաց անել և ժողոված փողի տոկոսով մի քանի որդեգիր պահել հանգուցելոյ անունով և այդ առաջարկութիւնը մեծ ընդունելութիւն է գտնում:

Նրա ժողովրդասէր, խոհեմ և արդիւնաւէտ գործունէութեան համար Մշակ լրագիրը 1883 թ. № 198 մատնանշում է և Գէորգ եպիսկոպոսին ի թիւս այլոց իբրև կաթողիկոսական ապագայ արժանաւոր կանդիդատ, իբրև լաւ առաջնորդի և արթուն հովուի:

Նա իր գովանի և արդիւնաւէտ գործունէութեամբ դրաւել էր բարեմիտ երևանցիների իսկական սէրն ու յարգանքը և երախտազիտական զգացումն: Երբ 1886 թ. լուր է տարածւում, որ Գէորգ սրբազանը թողնում է իր պաշտօնը՝ ժողովրդեան մեծ ցաւ է պատճառում: Նրանք մի խնդրագիր են ստորագրում և ներկայացնում Վեհին, որ չհեռացնէ Սուրէնեանցին իւր պաշտօնից: Ահա թէ ինչ էր գրւում նրա տեղափոխութեան մասին այն ժամանակ լրագրներում:

Նոր-Պար 1886 թ, № 107 «Երևանից» քաղաքիս մէջ լուր է տարածուել, որ իբրև թէ մեր առաջնորդ Գէորգ Սրբազան Սուրէնեանցը թողնում է իւր պաշտօնը և հեռանում այստեղից: Այս մասին սրտնեղած է ժողովուրդը... ժողովուրդը նրա հովութիւնից շատ զոհ է. Ս. Սուրէնեանցին ժողովուրդը սիրում է և երախտազիտական զգացմունքով կա-

պրած է նրա հետ: Ժողովուրդը մի խնդրագիր է ստորագրում, որ Վեհ. Հայրապետը չթողնէ հեռանալու Ս. Սուրէնեանցին իւր այժմեան պաշտօնից»:

Մշակ 1886 թ. № 78. յուլիսի 15. «Այն լուրը, որ իբր թէ տեղիս առաջնորդ Ս. Սուրէնեանցը փոխւում է՝ մեծ տրտունջ է բարձրացրել ժողովրդի մէջ... և եթէ ճիշտ լինի ժողովուրդը վճռել է բողոքել այդ կարգադրութեան դէմ և խնդրել Վեհ. կաթողիկոսից չփոխել Սրբազանին»:

Մշակ 1886 թ. № 104. սեպտեմբերի 16. «Երևանից. հաստատ աղբիւրներից իմացել եմ, որ ժողովուրդից յարգուած եւ նրա կատարեալ համակրութիւնը վայելող Երևանի թեմի թեմակալ առաջնորդը գերապատիւ Գէորգ եպիսկոպոս Սուրէնեանցը օգոստոսի 25-ին հրաժարական է տուել տկարութեան պատճառով»:

Նոր-Պար 1886 թ. № 157. «Մեր թեմակալի փոխանորդ սրբազան Սուրէնեանցի իւր պաշտօնից հրաժարական տալու լուրը մեծ ցաւ պատճառեց քաղաքացիներին»:

Մշակ 1886 № 125. նոյեմբերի 6 «Լսում ենք, սր կաթողիկոսի հրամանով մեր առաջնորդը նշանակւում է Աստրախանի թեմը. պէտք է շնորհատրել Աստրախանցիներին Սուրէնեանցի նման արժանատր առաջնորդ ունենալու համար»:

1886 թ. դեկտեմբերի 4-ի Բարձրագոյն ուկագով Գէորգ եպիսկոպոս Սուրէնեանցը նշանակւում է Աստրախանի թեմի կառավարիչ: Այդ լուրը մեծ ուրախութիւն է պատճառում Աստրախանցիներին, որովհետեւ թեմը պէտք ունէր Սուրէնեանցի նման մի ժիւր, եռանդոտ և ուսումնական առաջնորդի, որ կարողանար հոգևորականների դասը լաւացնել, ուսումնարանները կարգ ու կանոնի զցել և ժողովրդի վրայ հեղինակաւոր ներգործութիւն ունենալ: Աստրախանի թեմը ամենաանշարժ և անմխիթար դրու-



թեան մէջն էր գտնուում և կարօտում էր մի եռանդոտ հովուի առաջնորդութեան:

Իսկ Սրբազանի Երևանից հեռանալը ամբողջ Երևանցիներին համակում է անսահման տրամութեամբ: Մի սրտաշարժ և հանդիսաւոր տեսարան էր ներկայացնում Սրբազանի Երևանից մեկնելը:

Երևանից մեկնելուց մի քանի օր առաջ Նորին Սրբազնութեան առաջնորդարանում ներկայանում են թեմական դպրանոցի հոգաբարձուները, տեսուչն, ամբողջ ուսուցչական խումբը և աշակերտները թուով մօտ 200: Հոգաբարձութեան կողմից նրանցից մինը գրաւոր արտասանում է հետեւեալ ճառը, որը աւելորդ չեմ համարում յիշել այստեղ. «Այսօր Երևանայ հոգևոր դպրանոցի հոգաբարձութիւնը, չենք դժուարանում ասել, դժբախտութիւն ունի վերջին անգամ ներկայանալ Ձերդ Սրբազնութեան, վերջին անգամ Ձերդ օրհնութիւնը ստանալ, Ձեր սուրբ աջը համբուրել և իւր «գնաք բարեաւր» ուղղել Ձեզ ներկայ հոգաբարձութիւնը իւր միամեայ գործունէութեան շրջանում և Ձեր օրով եղած նախորդ հոգաբարձութեանց գործունէութիւնը հաւասարապէս պարտական են Ձեր Սրբազնութեան շարունակ վեց տարուայ աշախուհի և խելացի ղեկավարութեանը դպրանոցի օր աւուր յառաջադիմութեան գործում: Ձեր մեկնութեամբ մեր դպրանոցն զրկուած կլինի իւր կարեկից և ցաւակից բարեկամից, իւր բարեխնամ և բազմահոգ հօրից: Այս խոստովանութեան մէջ կեղծիք չկայ, թող թերահաւատը միայն թերթէ Ձեր գործերը, որոնք կենդանի են և կը մնան միշտ յագեցնելու ցանկացողի իղձը: Թէ դուք սիրում էք ազգ ու դպրոց և նուիրել էք Ձեր անձն ամբողջովին այդ երկուսին հաւասարապէս նայելու, դորան երաշխաւորէ Ձեր այժմեան նոր և լայն ասպարէզը: Ըշմարիտ է, մեր դպրանոցն այլ ևս բաղդ չէ ունենալու գուցէ, վայելելու Ձեր խնամքն

ու սէրը, սակայն նրա ցաւը մեղմանում է զէթ, մասամբ այսու, որ դուք զարձեալ բարեկամ և հոգատար էք հրաւիրում ազգիս և դպրոցի աւելի ընդարձակ իրաւանց սահմաններում: Դոքա երկուսը Ձեր սրտի վրայ ծանրացող առաջին և գլխաւոր հոգսերը լինելով, թող սնուին տակաւին Ձեզանով այստեղ, թէ այլ ասպարիզում: Եթէ պատմական հայ ազգի փայլուն ապագան դպրոցը միայն պիտի պսակէ, դուք, որ նուիրուած էք եղել միշտ նորան և կլինէք անշուշտ, այդ փայլուն ապագայի երախտաւորների շարքում հարկաւ պատուաւոր տեղ պիտի ունենաք: Մեզ հետ և շատերը կցանկանան, անտարակոյս, Ձերդ սրբազնութեանը տեսնել նոյն սկզբունքներով աւելի վառուած ազգային բարձրագոյն ասպարիզի մէջ: Փշոտ և քարքարոտ է Ձեր ասպարիզի ճանապարհը, բայց Ձեր կոչումն ևս հէնց այն է, որ մաքրէք և հարթէք ի դիւրութիւն հօտի: Ուրիշը Ձեզ չի առաջնորդիլ և ոչ էլ Ձեր դաճնութեանց արտասուքը սրբելու կփութայ, Ձեր օծեալ ճակատի վրայ զբոշմուած է. «հովիւ քաջ զանձն իւր դնէ ի վերայ ոչխարաց»: Գնացէք, սրբազան հայր, ինչպէս որ այսօր դպրանոցի ամբողջ կազմակերպութիւնը երախտագիտական խորին զգացմունքով կփութայ Ձեզ իւր գոհունակութիւնն և անկեղծ հաւաստիքը մատուցանել, բուրովին վստահ եղէք նոյնպէս, որ այսօրն իսկ երաշխաւոր կլինի մեզ համար Ձեր սրբազնութեան անուան և գործոյ յիշատակին միշտ վառ, և հաւատարիմ մնալու: Թող ամենաբարի Աստուածը օրհնէ Ձեր ճանապարհը, Ձեր կեանքն և Ձեր գործը: Մենք ևս կփութանք ջերմ մաղթելու և վերջին անգամ Ձեր սրբազան աջին համբուրիւ Ձեր օրհնութիւնը խնդրելու»: Այստեղ ամբողջութեամբ մէջ ենք բերում Սրբազան հօր մեկնութեան առթիւ Երևանցիների ի պատիւ նրա արտայայտած յարգանքի ցոյցերի նկարագրութիւնը Նոր-Դարի 1887 թ. № 92-ից:

Ահա ութ օր է, որ Սրբազան Սուրէնեանցը հրաման է ստացել վեհափառից երթալ Աստուխանի վիճակը: Երևանի ժողովրդի համար, ինչպէս որ ցաւալի էր իւր սիրելի Սուրենեանցի հրաժարուելու լուրը, և նոյնպէս յարգելի էր վեհ. Կաթողիկոսի տնօրինութիւնը և հաճութիւնը. ուստի խորհրդակցեց զանազան միջոցներով իբրև երախտագիտութեան նշան, մեծարել Սրբազան Սուրէնեանցին:

Վեց տարուայ ընթացքում սրբազան Սուրէնեանցը իւր ամեն տեսակ գովանի յատկութիւններով արժանացած էր ոչ թէ միայն հայերի մեծարանքին և համակրանքին, այլ և Երևանաբնակ Ռուս և Պարսիկ պատուաճանաչ մարդիկներին: Պէտք է բարեխղճաբար ասել, որ Սրբազան Սուրէնեանցը օրինապարտութեամբ և եպիսկոպոսավայել ընթացքով մեծապէս փայլեցրեց և բարձրացրեց եպիսկոպոսական անունը ժողովրդի առաջ: Երբաթ օրն էր, մայիսի 30-ին առաւօտեան ժամի 9-ին ներկայացան Սրբազանին օրհնութիւնը վայելելու թեմական դպրանոցի վարչութիւնը ուսուցիչներով և աշակերտներով և կոնսիստորի անդամները և ծառայողները առաջնորդարանի դահլիճում, կարդացուեցան ճառեր, որոնց իմաստը դպրանոցի և կոնսիստորի վարչութիւնների սրտերի զգացմանց երախտագիտական արտայայտութիւնն էր:

Չմոռացաւ Սրբազանը և այց ելնել մզկիթ քանի մի պատուելի մարդիկներով Պարսիկների գլխաւոր խազինին: Երբ ինչպէս լսում է սրբազանի գալուստը ընդ առաջում է և ամենամեծ սիրով ընդունում: Սրբազանը խօսեց 20 րոպէի չափ Հայերի և Պարսիկների պատմական և դրացի ազգ լինելու մասին և ցանկութիւն յայտնեց, որ միշտ սէր և խաղաղութիւն քարոզի ժողովրդի մէջ, ինչպէս էլ շարժուած Սրբազանի խօսքերից յայտնեց իր հաճութիւնը:

Հասաւ կիրակի օրը—մայիսի 31-ը. արդէն լուր էր

տարածուած թէ Սրբազան Սուրէնեանցը պէտք է տայ իւր հրաժեշտը Երևանին: Տակաւին ժամը 8-ը շլրացած, ուստիկանական աստիճանաւորներից, դիւանատան ծառայողներից, վաճառականների, և միւս բոլոր դասակարգերից արհեստաւորներ, քաղաքիս քահանաները և մերձակալ գիւղերից շատ անձեր խմբուեցին առաջնորդարանի գաւիթը: Մի տեսակ ուրախութիւն և տխրութիւն նշմարուում էր ամենի երեսի վրայ:

Այդ միջոցին այցելութեան եկաւ նահանգապետը, երկար խօսակցելուց և բարեկամական հաւաստիքը յայտնելուց յետոյ հեռացաւ. այցելութեան եկաւ և Ռուսաց հոգևորականների կողմից մի քահանայ, որ յուզուած խօսեց սրբազանի ցոյց տուած սիրոյ և յարգանքի մասին դէպի Ռուս հոգևորականները: Յետոյ եկաւ Պարսիկների խազին—Երևանի հոգևորականների գլուխը: Երբ ժողովուրդը խմբուած էր և պատրաստ էր Սրբազանի կառքը, Սրբազանը դուրս եկաւ առաջնորդարանից շրջապատուած քահանաներով և աստիճանաւորներով: Ներկայ եղողներից հայր Վահանը մի ոգևորող բերանացի ճառ խօսեց, յայտնելով յայսօրուայ Երևանի քահանաների և ժողովրդեան տխրութեան պատճառը Սրբազանի հրաժարուելու պատճառով, և բացատրեց Սրբազանի վեց տարուայ ընթացքում ունեցած գործունէութիւնը, փոխանորդական պաշտօնավարութեան մէջ վեհ դիրք բռնելը, եպիսկոպոսական անուան փայլը, օրինակելի կարգապահութիւնը, եկեղեցական և դպրոցական հաշիւներին ուղղութիւն տալը և դառնալով դէպի Սրբազանը ասաց. «Սրբազան հայր, երբ դուք մուտք գործեցիք Երևան, մենք բոլորս մեր ձայնը բարձրացրինք դէպի Աստուած թէ «օրհնեալ է Իսրայէլի Տէր Աստուածը, որ խեղճ եկաւ մեզ և ազատեց իւր ժողովրդին»: Իսկ այսօր ասում ենք. «օրհնեալ որ գնաս յանուն Տեառն, թագաւորդ Իսրայէլի»». հայր Վա-

հանի խօսքերը խոր սպաւորութիւն թողին բոլորի սրտին. փոքր ինչ առաջ գնալով, եկեղեցու դռան մօտ, մի երիտասարդ պ. Ա. Աղարեանց սուրբ Սիմէօն եկեղեցու դըպրոցների վարչութեան և ժողովրդի կողմից կարգաց մի իմաստալից ճառ, որի խօսքերը շարժեցին զգայուն սրտերը: Սրանից յետոյ Սրբազանը մտաւ եկեղեցին, ուր այնքան լցուած էին, որ ասեղ գցելու տեղ չկար: Սեղանը համբուրելուց յետոյ դարձաւ դէպի ժողովուրդը մի իմաստալից քարոզով, որի մէջ իւր անձի օրինակը առաջ բերելով, քաջալերում էր ժողովրդին խոնկեմութեամբ դործել և չյուսահատուել անյաջողութիւններից: Անուհետև օրհնեց ժողովրդին, բարեմաղթեց սէր և խաղաղութիւն: Օրհնելուց յետոյ, սրբազանը աղօթեց և ժողովրդի խուռն բաղնուցեամբ շրջապատուած դուրս եկաւ եկեղեցուց ճանապարհ ընկնելու:

Ամբոխը Սրբազանի աջը առնելով արգելում էր նրան կառքնատելու. վերջապէս խաչակնքելով ժողովրդին նըստեց կառք և գնաց: Կառքին հետևեցին և բազմաթիւ փայտօճններ և ձիաւորներ, որոնք Երևանից Քանաքեռ տանող ամբողջ ճանապարհը բռնել էին, այնպէս որ անց ու դարձ անելը դժուարին էր: Քանաքեռում պատրաստ էր սեղան-ձաշ մի կանաչազարդ այգում... Եւ երբ բոլորեցին սեղանի չորս կողմը, Սրբազանը մի բաժակ առաջարկեց Վեհափառ Կաթողիկոսի և սուրբ Էջմիածնի հաստատութեան համար: Յետոյ առաջարկուեցաւ Սրբազան Սուրէնեանցի կենացը, կարգացուեցան ձառեր: Արդէն ժամի 3-ն էր և Սրբազանը պէտք է շարունակէր իւր ճանապարհը. նա ոտքի կանգնեց օրհնեց ազգի ամբողջութեան, Երևանցոց և այն պարոններին, որոնք նեղութիւն կրեցին... Երբ նստեց սկսուեցաւ «էր հեռանաս» երգը. այս միջոցում ամենքը համբուրում էին Սրբազանի աջը և ինքը և ժողովուրդը յուզուած արցունքի կաթիլներ էին

թափում աչքերից: Երբ երգը վերջացաւ, կառքը շարունակեց իւր ճանապարհը: Քանաքեռից շրջապատեցին Սրբազանի կառքը Կօտէից գաւառից եկած քահանաները և ձիաւորները ժողովրդից մինչև հանգիստ առնելու տեղը»:

Գէորգ եպիսկոպոսը յունիսի 30-ին Աստրախան է հասնում և հանդիսաւոր ընդունելութիւն գտնում. Սրբազանը եկեղեցում դառնում է ժողովրդին համառօտ և ազդու խօսքերով. տալիս է ժողովրդին Վեհ. Հայրապետի առաջած օրհնութիւնը և ապա Երևանի հասարակութեան ողջոյնը հաղորդում. այնուհետև ի միջի այլոց ասում «իմ թե ու թիկունքը հոգևոր և աշխարհական դասը պէտք է կազմի. երկու կողմից ևս ինձ հետ ունեցած մասնաւոր անհատների մտերմական յարաբերութիւնները իմ առտնին բարեկամութեան պէտք է վերագրել, իսկ հասարակական գործերում իմ սեփական հայեացքով կառաջնորդուեմ և չեմ կարօտի կողմնակի խորհուրդներ: Նրա խօսքերը խոր սպաւորութիւն են գործում խոնուած բազմութեան վրայ: (Մշակ 1887 թ. № 77):

Գէորգ Սրբազանը իւր գործունէութիւնը սկսեց գլխաւորապէս դպրոցներից: Տեղական ծխական դպրոցը աշակերտ շունենալով փակման վտանգի մէջ էր. ծխական քահանաներին երկայացրած ցուցակից երևաց, որ 8—12 տ. երեխաներից շատերը անժամանակ կրպակներում աշակերտ են, շատերը տիրացուների մօտ են ուսանում: Սրբազան հօր տնօրէնութեան շնորհիւ դպրոցը շուտով ունենում է 40-ից ավելի աշակերտ. (Նոր-Դար 1887 թ. № 143): Օրինորդական դպրոցին կից կառուցանում են երկհարկանի շինութիւն, որով ընդարձակում է դպրոցական շէնքը և երկգասեան դպրոցը փոխարկում է երեք դասեանի:

Իւր ուշադրութիւնը դարձնում է եկեղեցիների ներքին և արտաքին բարեգարգութեան վրայ: Քաղաքի եկե-



ղեցիները ներքուստ և արտաքուստ գեղեցիկ կերպով նորոգուում են: Եկեղեցական անկանոն երգեցողութիւնը կանոնաւորելու համար՝ Բագուից հրաւիրելով Կարամուրզային՝ քառաձայն ներդաշնակ երգեցողութիւն է մտցնում եկեղեցիներին մէջ, իւրաքանչիւր եկեղեցու համար 40 հոգուց խումբ կազմելով: Նշանակում է առանձին խմբապետներ ռոճկով և որոշեալ պայմաններով:

Մինչև Գէորգ եպիսկոպոսի Աստրախան գալը, արքունի միջնակարգ արական և իգական գիմնազիոններում և թէ՛ ըէալական դպրանոցում շաբաթական ընդամենն մի դաս էր նշանակուած կրօնից իւրաքանչիւր գպրանոցում և առարկան էլ պարտաւորեցուցիչ չէր: Գէորգ Սրբազանը գալուն պէս մեծ ուշադրութիւն է դարձնում այդ կարևոր առարկայի վրայ և թղթակցելով Ղազանի ուսումնական շրջանի հոգաբարձուի հետ, կարողանում է իրաւունք ստանալ, որ երկու սեռի գիմնազիոններում և ըէալական դպրանոցում շաբաթական լինի 12—15 դաս կրօնի և հայոց լեզուի և այն իբրև պարտադիր առարկայ: Առանձին կրօնուսույց քահանաներ է նշանակում և ապահովում ռոճիկով: Իւրաքանչիւր տարի հարցաքննութեանց ինքը անձամբ ներկայ է լինում: (Նոր-Դար 1889 թ. № 41):

Դասաւանդութիւնը մշտապէս ապահովելու համար հանգանակում է 15,000 ռուբլի և յանուն աւագ եկեղեցու դրամատան զնելով՝ նոցա տոկոսիքը յատկացնում է երեք կրօնուսույցներին (Մշակ 1888 թ. № 18. Նոր-Դար 1891 թ. № 31):

Գէորգ Սրբազանը վարում էր միաժամանակ և Աստրախանի վիճակի հայ դպրոցների թեմական տեսչի պաշտօնը և արթուն հսկողութիւն ունէր դպրոցների ուսումնական մասի յառաջադիմութեան նկատմամբ. այցելում էր թէ՛ Աստրախանի և թէ՛ թեմի դպրոցներին, երկայն էր լինում դասերին և պակասութիւններ նկատած ժամանակ՝

ուղղում այդ թերութիւնները: (Նոր-Դար 1887 թ. № 183):

Թեմի եկեղեցիների գործակալների և երեսփոխաններին համար կանոններ է սահմանում, որ իւրաքանչիւրն իր իրաւանց սահմանը ճշտութեամբ ճանաչի և այդ կանոնները ս. Էջմիածնի տպարանում տպագրել տալով ցրում է գործակալներին և երեսփոխաններին ի հրահանգութիւն:

Գէորգ եպիսկոպոսը հաստատեց «վարչութիւն օժանդակ գանձարանի ի նպաստ չքաւոր եկեղեցական պաշտօնէից» որոշ կանոնադրութեամբ, որ շուտով հարստանում է դրամական նուէրներով: գնում է խաղարկութեան տոմսեր և սկսում է զգալի օգնութիւն հասցնել չքաւոր հոգևորականներին մանաւանդ ստորին պաշտօնեաներին:

Գէորգ եպիսկոպոս իր բռնած գիրքով և հեղինակութեամբ և մանաւանդ զէպի ս. Էջմիածինը ցոյց տուած իր վառ սիրով՝ կարողանում է ս. Էջմիածնի նորոգութեան համար ժողովել Աստրախանի թեմում 12,000 ռ.:

Նկատելով վիճակային արգեանց նուազութիւնը և առաջնորդարանի կարօտութիւնը, Տէրութիւնից հող է խընդրում և 1889 թ. յունվարի 1-ից կալուածական նախարարութիւնից ստանում է 60 դեսեստին վառելահող ի մշտնջենաւոր սեփականութիւն Աստրախանի հայոց Առաջնորդարանի, որի տիրապետական թղթերը և գետնի հաստատուած յատակագիծը յանձնում է կոնսիստորիային յանկորուստ պահպանութիւն (Նոր-Դար 1889 թ. № 16):

Գէորգ Սրբազանը եղել է ամեն տեղ հոգևորականութեան դրոշակը բարձր պահող. ամեն տեղ նա համակրութիւն է վայելել, ոչ թէ միայն ազգայիններից, այլ մինչև անգամ օտար ազգիներից, և այդ անձնական համակրութեան շնորհիւ շատ դժուար գործեր հեշտութեամբ էին վերջանում: Ահա մի օրինակ.— Գերեզմանատան ս. Յարութեան շքեղ եկեղեցին կառուցուած է վոլգա գետի

ափին: Գետի հոսանքը հետզհետէ քանդելով եզերքը՝ վտանգ էր սպառնում եկեղեցուն և շնայելով կոնսիստորիայի քաղաքային վարչութեան հետ ունեցած բազմամեայ զբաղրութեան, ոչ մի բաւարարութիւն չէր ստացւում: Սրբազան Սուրէնեանցը Աստրախան գնալուն պէս տեղեկանալով այդ մասին՝ քաղաքագլխի հետ բարեկամանալով, քաղաքային խորհրդին վճռել է տալիս գետեզր ամրացնելու համար 6500 սուբլի, որով ս. Յարութեան եկեղեցին միանգամայն ազատում է սպառնացող վտանգից: (Նոր-Պար 1888 թ. № 63):

Աշխատում է նաև գեղեցկացնել գերեզմանատունը, այն է՝ ծառեր է անկել տալիս և ուղիները կարգի բերում երեցփոխի օգնութեամբ: Իսկ այդ գործը աւելի կանոնաւորելու համար ծխականների ընդհանուր ժողով գումարելով և երկու անձն ընտրել տալով՝ երեցփոխանին օգնական է նշանակում:

Ազգային տօները ինչպէս միւս վիճակներում, այնպէս էլ այստեղ կատարում էր առանձին շքով և իր ներկայութեամբ, իր իմաստալից ճառերով զարթեցնում էր ժողովրդեան մէջ ազգային ինքնատակցութիւն և սէր դէպի այդ գիտակցութիւնն կոտղ և կոփող մայրենի դպրոցները: (Նոր-Պար 1888 թ. № 63):

Քարոզում էր եկեղեցուց բեմից և յորդորում նրանց դէպի բարեգործութիւն, որ հայ ազգի բարի յատկանիշներին մէկն է և ի խրախօյս բարերարների և նուիրատուների և յորինակ միւսների օրհնում էր նրանց: Ուշադրութիւն էր դարձնում և գաղութային մի այլ պակասութեան վրայ. շնորհիւ ապօրինի կենսակցութեանց և ուշ ամուսնանալուն հայ ազգաբնակիւթիւնը նուազում էր յորդորում էր ժողովրդին, որ իրենց որդոց մեր նահապետական բուն ազգային սովորութեան համաձայն, շուտով ամուսնացնեն, թոյլ չտան նրանց նիւթապէս,

բարոյապէս և ֆիզիքապէս քայքայուելու՝ ապօրինի կենսակցութեան մէջ մաշելով իրենց կեանքը: Սրբազան հօր անկեղծ, ժողովրդի սիրով սոգորուած և սրտառուչ խօսքերը մեծ տպաւորութիւն էր գործում ժողովրդի սրտի վերայ: Նա քարոզիչներ նշանակեց եկեղեցիներում և ինքը անձամբ մեծի պահոց կիւրակէ օրերը քարոզ էր խօսում ի միխթարութեան ժողովրդեան ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ և Աստուածածին եկեղեցիներում (Նոր-Պար 1889 թ. № 41):

Նրա քարոզները ինչպէս առաջ, նոյնպէս այժմ և ապա յետոյ միշտ ունեցել են իւր լաւ հետևանքները, որովհետև նա բացի ս. գրքից, քարոզում էր և ժողովրդի ամեն տեսակ պէտքերի վրայ, կրօնասիրութեան, ազգասիրութեան, ուսումնասիրութեան, տնտեսութեան, ընտանեկան և հասարակական պակաս և լաւ կողմերի վրայ:

Հասարակական այլ ասպարէզներում ևս պակաս չէր Սրբազանի եռանդն ու գործունէութիւնը: Նա հիմնեց «Աստաբխանի հայ կանանց խնամատար ընկերութիւնը» որոշ կանոնադրութեամբ հաստատուած Վեհափառ կաթողիկոսից, որի նպատակն էր օգնել իգական սեռի կըրթութեան գործին Աստրախանում: Այդ ընկերութիւնը գործում էր ամենայն եռանդով, հոգալով ազգային օրինորդակտն դպրոցի շքաւոր աշակերտուհեաց հանդերձը և ամեն պիտոյքը: Նա և նշանաւոր ընտանիքների տիկիւնները և օրինորդները շաբաթը մի անգամ ժողովուելով օրինորդաց դպրոցում կար ու ձևով էին պարապում և շքաւոր երկսեռ սաների համար իրենց ձեռքով հանդերձ պատրաստում, շատ անգամ նիւթեղէնը իրենց սեփականութիւնից նուիրելով, բացի տարեկան տուրքից (Նոր-Պար 1891 թ. № 30):

Ահա թէ ինչ է գրուած. այդ մասին 1890 թ. № 205. Նոր-Պարում. «Աստրախանից անցեալ անգամ գրել էի, որ Աստրախանում ևս շուտով կազմուելու է «հայ կանանց

Կարեւոր ծախան ընկերութիւն. այժմ ուրախութեամբ պէտք է հաղորդեմ, որ դեկտեմբերի 9-ին, կիրակի օրը, սուրբ սլատարազից յետոյ, աղայոց դպրոցի ընդարձակ դահլիճում կայացաւ ժողով Առաջնորդ Գէորդ Սուրէնեանց եպիսկոպոսի հրաւիրանօք և նախագահութեամբ. ներկայ էին քաղաքիս հայ հասարակութեան նշանաւոր ընտանիքների ներկայացուցիչները մեծ մասը թէ տիկիներ և թէ օրիորդներ: Սրբազան նախագահը կարգաց կանոնադրութեան կարևոր յօդուածները մանրամասն մեկնելով և ժողովրդականները ծանօթանալով կանոնադրութեան հետ՝ միաձայն յայտնեցին իրենց շնորհակալութիւնն և յօժարութիւնը մի այդպիսի ընկերութիւն կազմելու համար:

Գեր. առաջնորդը ևս խոստացաւ կանոնադրութիւնը շուտով առաջարկելու հայրապետական հաստատութեան:

Տիկիները յայտնեցին նախագահին, որ մինչև կանոնադրութեան հաստատութիւնն իրենք ցանկանում են մի որոշ գումար ժողովել և չքաւոր աշակերտունիները համար ձմռան հագուստ պատրաստել և հաճութիւնն ստանալով, ստորագրեցին մօտ 200 բուրջի և Սրբազան հայրը անմիջապէս յանձնեց հոգևոր երկսեռ դպրոցների գանձապահ հոգաբարձու պ. Սողոմոնեանին, որ ներկայ էր նոյն ժողովում: Բացի դրանից, պատուելի և ուսումնասէր տիկիները խոստացան իւրաքանչիւր երեքշաբթի երեկոյեան ժողովուելու օրիորդական դպրոցում կարուձևով պարապելու, և խնդրեցին գանձապահին, որ իրեն յանձնուած երկու հարիւր բուրջով հագուստեղէնի համար հարկաւոր կտորներ գնէ, որ գործը շարունակեն: Ամենայն բարի գործում մասնակցող պ. Փարեմուզեանցն ևս, ի սրտէ համակրելով այս ազնիւ գործին, խոստացաւ աղայոց դպրոցի չքաւոր աշակերտների հագուստի համար հայոց կրպակներից կտորներ ժողովելու ձրիաբար, և յար-

գելի տիկիներն և օրիորդներն նոյնպէս յանձն առան աղայոց հագուստներն ևս կարելու:

Այսպիսի մի բարի գործ կատարելով... ժողովրդականներն ընդունելով Սրբազան հօր օրհնութիւնը և զօհունակութիւնը, ուրախ տրամադրութեամբ ցրուեցան»: 1887 և 1888 յօգուտ հրկիզեալ Զէյթունցոց Աստրախանի թեմում ժողովեց 4000 բուրջի և ուղարկեց Կ. Պօլսի ազգային պատրիարքարանից կազմուած Կիւլպէնկեան մասնաժողովին: Ահա թէ Զէյթունցիներին հասցրած օգնութեան համար ինչ է գրում Մշակը: «Այդ աչքի ընկնող հանգանակութիւնը պատիւ է բերում թէ տեղական առաջնորդ Սուրէնեանց եպիսկոպոսին և թէ Աստրախանցի համեմատաբար փոքրաթիւ հայերին, որոնք մասնակցել են այդ գործում նուիրելով 200-ից սկսած մինչև 1 բ.» (1888 թ. № 9): Թիֆլիզի 1892 թ. Յունվարի 6-ին աղէտի զոհուողների ընտանեաց օգտին ժողովեց մօտ 200 բուրջի:

1888 թուին սեպտեմբերի 20-ին առաւօտեան 10 ժամին Վլադիկավկազ քաղաքում Գէորդ Սրբազանը բազմունեցաւ ներկայանալու իբրև Աստրախանի թեմի առաջնորդ Թագատր Կայսեր Ալէքսանդր Ալէքսանդրովիչին, Թագունի Կայսրուի Մարիա Փէօդորովնային, Թագաժառանգ Մեծ Իշխան Նիկոլայ Ալէքսանդրովիչին և Մեծ Իշխան Գէորգի Ալէքսանդրովիչին և նոյն երեկոյեան ժամը 8-ին հրաւիրած Բարձրագոյն սեղանի ճաշելու և երկու տեսակցութեանց ժամանակ ևս վայելեց Նոցին Կայսերական Մեծութեանց բարեհաճ ուշադրութիւնը:

Պակաս չի եղել Սրբազան հօր գործունէութիւնը և իւր խնամքին յանձնուած վիճակի այլ քաղաքների վերաբերութեամբ: Նա անձամբ այցելութեան է գնում իւր վիճակի այլ տեղերը և նրա ամեն մի այցելութիւնը ունենում էր արդիւնաւոր հետևանք այցելած տեղի համար:



1887 թ. Հոկտեմբերի 13-ին այցելում է Եկատերինադար. ժողովուրդը հանդիսաւոր կերպով ընդունում է և նոյն օրը Երեկոյեան ժողով կազմում և Սրբազանի յորդորներով ժողովականները 600 ըուբլի են ստորագրում նոր կառուցանելիք դպրոցի շինութեան համար. հոկտեմբերի 14-ին այցելում է Եկեղեցի, աչքի է անցնում մատենաները, դարդերը, անօթեղէնը, այցելում է ծխական դպրոցին, ներկայ գտնւում 2—3 ժամ շարունակ դասերին և գտնելով անարդիւն՝ ասաց. «Աշխատեցէք, որ արդիւնաւոր լինի դպրոցը». այդ Երեկոյեան նորից ժողով է կազմում, խօսում գլխաւորապէս կրթութեան գործի մասին, դարձեալ ստորագրում են 1000 ըուբլի. ամսի 15-ին առաւօտեան ներկայ լինում պատարագին և ազդու քարոզ խօսում: Յետոյ ուսումնարանի շինութեան տեղը դնում նայելու, որն և յարմար գտնում և նոյն օրը ժամը 2-ին դնում Երկաթուղու կայարանը անհամար կառքերի ուղեկցութեամբ: Ռոստովից նրա համար տասն անձինք իրենց ծախքով բերել տուին գեղեցիկ զարդարուած վագօն և ճանապարհ գցեցին նորին գերապատուութեան՝ որի խօսքերը կրթութեան գործի մասին և քաղցր յիշատակը անջնջելի և վառ մնացին: Ժողովարարութիւնը շարունակւում է և շուտով Եկատերինադարից ունենում են մի փառաւոր և հոյակապ տուն Երկսեռ դպրոցների համար, որ պատիւ է բերում տեղական Հայ հասարակութեան (Նոր-Դար 1887 թ. № 183): Այցելում է Ղզլարին և ցաւով իմանում, որ քաղաքային դպրոցում կրօնի և հայոց լեզուի դասատուութիւնը ընդհատուած է միջոցների պակասութեան պատճառով. անմիջապէս Սրբազանը հաղորդագրութեամբ դիմում է քաղաքագլխի պաշտօնակատարին և խնդրում, որ կրօնի և հայոց լեզուի ուսուցչի համար քաղաքային դումարից գէթ 200 ըուբլի թողակ նշանակել յիշեալ նպատակով. (Նոր-Դար 1888 թ. № 53):

1889 թ. այցելում է Գէորգևսկ քաղաքը, ուր շքեղ ընդունելութիւն է գտնում. գնում է Եկեղեցու զրամական հաշիւները, Երեցփոխին հաշտեցնում է աւագ քահանայի հետ, իսկ Երեկոյեան ժամը 7-ին ընդհանուր ծխականների ժողով է կազմում. նկատելով մատաղ սերնդի մայրենի լեզուի գիտութիւնից զուրկ լինելը՝ յորդորում է ժողովրդեան օրիորդական դպրոց բանալ, որպէս զի գոնէ ապագայում հայախօս մայրեր ունենան և մայրենի լեզուն տարածեն: Ծխականները լսելով Սրբազան հօր սրտառուչ, ազդու և օգտաւէտ խրատները միաձայն հաւանութեամբ վճռում են բանալ օրիորդական դպրոց. կատարւում է յաջող հոգաբարձական ընտրութիւն: Հասարակութիւնը խոստանում է իւրաքանչիւր տարի վճառել 400 ըուբլի, իսկ Սրբազանն էլ Եկեղեցական արդիւնքից դպրոցի պահպանութեան համար յատկացնում է տարեկան 300 ըուբլի: Նոր-Դար 1889 թ. № 184:

Յօդուածագիրն ասում է. այսպիսի մի անմահ յիշատակ թողնելով Գէորգևսկ քաղաքում մեր պատկառելի և բարոյքաբարոյ Սրբազան թեմակալ առաջնորդը, հոկտեմբերի 3-ին Երեկոյեան ժամը 5-ին մեկնեցաւ դէպի Աստրախան տանելով իւր հետ մեր որդիական անկեղծ համակրութիւնը:

Գէորգ Սրբազանի տնօրէնութեամբ բացուեցաւ Պետափգորսկ քաղաքի Երկսեռ հոգևոր դպրոցները, Պետրովսկ քաղաքի տղայոց դպրոցը. շինուեց Պետափգորսկի Երկյարկանի տունը, որի շինութեան առաջին հիմնաքարը դրաւ Սաշատուր Թումանեանցը, որ նուիրեց 3000 ըուբլի և Գէորգ Սրբազանի հրամանով նոյն դպրոցական շինութեան համար ուսումնասէր Ղզլարցիներից ժողովեցին 500 ըուբլ. նոյնպէս շինեցին Պետրովսկու դպրոցը, տեղական հայագրիները սակաւաթիւ լինելով և գժուարանալով շինութեան ամբողջ ծախսը հոգալ՝ Գէորգ Սրբազանը իւր վի-

ճակից ժողովեց 700 բուբլի և ուղարկելով դպրոցական հոգաբարձութեան՝ շինութիւնը վերջացրին և սկսուեց կանոնաւոր ուսում: Նորին Սրբազնութեան յորդորմամբ Ստաւրապօլարնակ միլիօնատէր Մարգար աղա Պապովեանցը նուիրեց տեղական երկսեռ ազգային հոգևոր դպրոցներին 20000 բուբլի, որի 1200 բուբլի տոկոսով մշտապէս ապահովեց նրանց գոյութիւնը:

Աստրախանի ամբողջ թեմը շունէք թեմական հոգևոր դպրանոց (Սեմինարիա): Թեմի նախկին սեմինարիան Մատթէոս Արքեպիսկոպոսի անհմուտ կառավարութեան շնորհիւ և իր նպատակին չծառայելու պատճառով 1864 թ. փակուում է և Աստրախանի թեմը զրկուում է մի այդպիսի կարևոր հաստատութիւնից, որ մեծ զարկ կարող էր տալ ազգային ինքնաձանաչութեան և մայրենի լեզուի տարածման գործին:

Գէորգ սրբազանը քաջ հասկանալով այդպիսի դպրանոցի կարևորութիւնը՝ 1889 թ. նորից արծարծում է Սեմինարիայի բացելու հարցը: Հինգ հոգուց բաղկացած մի յանձնաժողով է ընտրուում՝ որոշելու ապագայ սեմինարիայի ծախսը և աղբիւրները: Յանձնաժողովը եռանդով կատարում է իրեն յանձնած գործը և գրաւոր ներկայացնում Սրբազանին, որ Մակար կաթողիկոսից թոյլտուութիւն է ստանում բանալու նոյն ծրագրով, ինչ ծրագիր ունէին միւս թեմական գպրոցները. (Արձ. 1894 թ. № 40): Բայց շուտով Էջմիածնի ս. Սինօզի 1890 թ. մարտի 14 № 903 հրամանն է ստանում, որի մէջ գրուած էր. «յաւելելով ի գիտութիւն Ձեր, թէ մինչև ցհաստատութիւն առաջարկեալ ի նորին սրբութենէ ծրագրոյ թեմական գպրոցաց հայոց անմարթէ բանալ թեմիդ զՍեմինարիայ: Եւ այդպիսով արգէն իրագործութեան մօտ Սեմինարիայի բացման խնդիրը մնում է անկատար ի ցաւ Գէորգ Սրբազանի: (Արձագանք 1894 թ. № 41):

Եւ այսպէս իւր եռանդուն գործունէութեան բարի հուշակը թողնելով Աստրախանի թեմում՝ Գէորգ սրբազանը, 1894-ի փետրուարի 3-ին, Տ.-Մկրտիչ Կաթողիկոսի առաջարկութեամբ, Բարձրագոյն բարեհաճութեամբ հաստատուում է Թիֆլիզի ընդարձակ թեմի առաջնորդ:

Թիֆլիզի պէս մեծածաւալ թեմի վարչական գործերը հմուտ ղեկավարի էր սպասում: Խելացի առաջնորդի խնամքին էին սպասում գպրոցները, եկեղեցիները, ուխտատեղիները և նրանց բազմատեսակ կարիքներն ու հոգսերը: Գէորգ Սրբազանի առաջնորդութեամբ նոր յոյսեր են ծագում ամենի մէջ և նա ինչպէս իւր վարած ամեն պաշտօնավայրերում, այնպէս էլ Թիֆլիզի թեմում իւր ուշադրութիւնը կենդրոնացնում է թեմի եկեղեցիների նորոգութեան և վերաշինութեան, եկեղեցականների վրձակի բարելաւութեան, գպրոցների բարւոք կառավարութեան և հասարակական բարիքների վրայ:

Որովհետև ժողովրդեան բարի օրինակ տուողները և նրանց քրիստոնէական սիրով և հոգով դաստիարակողները հոգևորականներն են ներկայանում, որոնք իրենց պարտաձանաչութեամբ և եռանդով մեծ զարկ տալ կարող են ժողորդի և եկեղեցու յառաջադիմութեան և շինութեան՝ Գէորգ Սրբազանը առաջնորդութիւնն ստանձնելուն պէս մի շրջաբերականով դիմում է իւր ստորադրեալ հոգևորականներին, հրաւիրելով նրանց յուղղութիւն և ի կարգ և տալով նրանց կարևորագոյն խրատներ: Այսպէս զգուշացնում է նրան դատարկապորտութիւնից, անճշտութիւնից և անփութութիւնից, անկարգապահութիւնից, եկեղեցու արդիւնքներին նախանձախնդիր չլինելուց, հովուութեան պարտքը մոռանալուց, ընչասիրութիւնից, սորա նեւ պատուիրում է հոգ տանել ծխի և նրա անատէրունչ անդամների, եկեղեցու բարեգարդութեան, եկեղեցու արդիւնքի, հոգեշահ կտակների, մանկանց կրօնական դաստի-

արակութեան, եկեղեցական երզնցողութեան և քարոզչութեան մասին: Սորանով կամենում էր, որ հոգևորականները ըմբռնէին իրենց վեհ կոչումը և ունեցած դերը և ըստ այնմ գործէին: (Արձագանք 1894 թ. № 30 Նոր-Դար 1894 թ. ր. № 37):

Տ. Մկրտիչ Կաթուղիկոսի կողմից ս. Պետերբուրգում 1894 թ. Նոյեմբերի 8-ին ներկայացաւ ի Տէր հանգուցեալ Աղէքսանդր Գ. Կայսեր թաղմանը և նոյն ամսի 14-ին բաղդ ունեցաւ ձմեռային պալատի մեծ եկեղեցում, ըստ հրաւիրանաց պալատական նախարարութեան՝ ներկայ լինելու թագաւոր Կայսեր Նիկոլայ Բ-ի և Ալէքսանդրա Ֆէօդորովնայի պսակադրութեան մեծ հանդիսին և նոյն ամսի 18-ին մատոյց Վեհափառ Հայրապետի կողմից Նորին Կայսերական Մեծութեանց գահակալութեան առթիւ բարեմաղթութիւններ:

Ազգիս հայրապետը յանձնարարել էր նորան նորապսակ կայսեր գթութիւնն ու կարեկցութիւնը հայցել թիւրքիոյ հայերի անտանելի վիճակի համար. Սրբազանը Նոյեմբերի 24-ի գրութեամբ դիմելով արտաքին գործերի Նախարարին՝ յայտնում է, որ Վեհափառ Հայրապետը՝ ինչպէս հոգևոր գլուխ հայոց, ջերմապէս աղաչում է Նորին Կայսերական Մեծութեան նշանաւորել իւր թագաւորութեան սկիզբը թիւրքիոյ հալածուած հայերի պաշտպանութեամբ և ըստ օրինակի իւր Օգոստոսափառ նախորդների, վախճան դնել տաճիկների բռնութեանց քրիստոնեաների վրայ:

Տ. Մկրտիչ Կաթուղիկոսը գոհ Գէորգ սրբազանի թէ պաշտօնավարութիւնից և թէ յանձնարարութիւնները արժանավայել կերպով կատարելուց՝ 1895 թ. Յունուարի 14-ին կոնֆակով շնորհում է նրան արքեպիսկոպոսութեան պատիւ:

Հէնց առաջին տարին պատուիրեց Կոնստանտնուպոլիս,

որ աշխատէ հոգալ եկեղեցիներ կառուցանել, ուր չկան և ընտրել քահանայացուներ, ուր ժողովուրդը զուրկ է նոցանից և հոգևոր մխիթարութիւնից:

Գործը սկսում է առաջնորդանիստ Վանաց աւագ եկեղեցուց: Վանաց աւագ եկեղեցին իր անշուք դրութեամբ պատիւ չէր բերում Տփիսիսի պէս առաջնակարգ քաղաքի հայութեան: Կովկասի մայրաքաղաքում հայերը չունէին իրենց անուան արժանի եկեղեցի, որ օտարազգի այցելուների առջ ամօթով չմնային. և ահա Գէորգ Սրբազանի անդրանիկ հոգսերիցն է լինում կամ շինել բոլորովին նոր մի շքեղ եկեղեցի, կամ Վանաց եկեղեցին նորոգել տալով վերածել վայելուչ դրութեան: Այդ մասին թէպէտ մտածել էին նախկին առաջնորդները, բայց նոցա չէր յաջողուել:

Գէորգ Սրբազանը իրեն յատուկ եռանդով և հետամտութեամբ ձեռնարկում է այդ գործը: 1894 թ. Ապրիլի 1-ին ժողովի է հրաւիրում քաղաքի հասարակութեան բազմաթիւ ներկայացուցիչների Վանաց աւագ եկեղեցու շինութեան համար խորհրդակցելու: Սրբազանը բացատրում է եկեղեցու խիստ աննախանձելի դրութիւնը և կարօտութիւնը հիմնական նորոգութեան, կամ ի նորոյ շինուելուն. առաջարկում է մտածել այդ մասին և գործն սկսել անմիջապէս: Ժողովը սկզբունքով ընդունում է ոչ թէ նորոգել, այլ նորը կառուցանել և ընտրում է երկու յանձնաժողով, որ երկու ամսուայ ընթացքում պատրաստեն թէ տնտեսական մասի և թէ շինութեան ճարտարապետութեան վերաբերեալ տեղեկագիրներ, նոյնպիսի տեղեկագիրներ պատրաստել նաև նորոգութեան վերաբերեալ:

Կազմուած մասնաժողովները Սրբազան հօր եռանդուն աջակցութեամբ ձեռնարկում են գործի և Յունիսի 10-ին կայանում է երկրորդ ժողովը: Մասնաժողովի զեկուցումից



երևում է, որ եկեղեցու նոր շինութեան համար հարկաւոր է 300000 ուլրի. իսկ եկեղեցու արտաքին նորոգութեան համար 25000 ու.։ Որոշուած է, ժողովրդի հոգեկան մխիթարութիւնից չզրկելու համար՝ միայն եկեղեցին նորոգել. հարկաւոր միջոցները հոգալու համար ընտրուած են 7 հոգուց բաղկացած նոր մասնաժողով։ Շուտով սկսուած է եկեղեցու արտաքին վերանորոգութիւնը հայկական ճարտարապետութեան ոճով։ Նիւթական հարկաւոր միջոցները հոգալու համար մասնաժողովի աջակցութեամբ Գէորգ Սրբազանը հրաւիրուած էր իւր մօտ առաջաւոր անձանց և յորդորելով ու համոզելով նրանց՝ կարողանում է հանգանակել մի խոշոր գումար՝ 25000 ու.։ (Արձագանք 1897 թ. № 42)։

Արտաքին նորոգութիւնը ամենայն շքեղութեամբ փայլուն կերպով վերջացնելուց յետոյ՝ ձեռնարկուած է եկեղեցու ներքին նորոգութեան, որի համար կարեւոր էր համաձայն սկզբնական նախահաշուի 24000 ու.։ Սրբազան հօր շնորհիւ մեծագործ Ա. Մանթաշեանցը, որ չնայած արտաքին նորոգութեան մասնակցել էր խոշոր նուիրաբերութեամբ՝ սիրայօժար կերպով յանձն է առնում և եկեղեցու ներքին նորոգութեան ամբողջ ծախսը։ (Մշակ 1900 թ. № 27)։

Վանաց գաւիթը ընդարձակելու և կանոնաւորելու համար անհրաժեշտ էր Վանքին կից գտնուող Քոչք անուանուած կալուածքը գնել և կցել գաւիթին։ Յորդորուած է Ա. Մանթաշեանին, որ սիրով կատարում է Սրբազանցանկութիւնը. գնում է կալուածքը և նուիրում եկեղեցուն։ (Արձագանք 1897 թ. № 42)։

Ազգային բարերար հանգուցեալ Ա. Մանթաշեան և իւր կիներ իրենց մեծագործութեանց համար, իբրև երախտագիտութեան նշան, թաղուեցան այդ տեղում։

Այդպիսով այսօր Վանաց աւագ եկեղեցին իր վայել

լուչ և շքեղ դրութեամբ պարտական է Գէորգ Սրբազանի անգուլ ջանքերին և աշխատութեան և հանգուցեալ Ա. Մանթաշեանի մեծագործութեան։

Քաղաքի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցու շինութիւնը, որ գտնուած է յայտնի փողոցի վրայ՝ երեսուն տարուց աւելի էր, ինչ սկսուած էր, բայց մնացել էր կիսաշէն և իւր հողածածկ տանիքով գիւղական մի անշուք եկեղեցու տպաւորութիւնն էր թողնում։ Սրբազանը անձամբ այցելելով և տեսնելով եկեղեցու աննախանձելի դրութիւնը՝ հրաւիրում է իւր մօտ Բալսեղ Բարխուդարեանին, որ մի քանի տարի առաջ խոստացել էր այդ եկեղեցին շինել։ Յորդորում է նրան, ընդ փոյթ պատրաստել է տալիս եկեղեցու շինութեան մակարդակը և սկսում կիսաւեր եկեղեցու շինութիւնը։ Շուտով մի ուրիշ պարոն ևս ներկայանում է սրբազան հօր և առաջարկում իրեն աջակցութիւնը եկեղեցու շինութեան գործում։ Եւ ահա այսօր Կախէթեան փողոցի վրայ կանգնած է մի գողտրիկ եկեղեցի ի մխիթարութիւն թաղային ժողովրդեան։ (Արձագանք 1894 թ. թ. № 45)։

Այցելում է և միւս եկեղեցիները։ Գէորգ Սրբազանը նկատելով, որ Տիֆլիսի պէս հայաշատ և հարուստ քաղաքի եկեղեցիները վերին աստիճանի անշուք և նորոգութեան կարօտ դրութեան մէջ են՝ յորդորում է բարեպաշտ ծխականներին՝ է որ անձամբ, է որ ծխական քահանաների միջոցով և շուտով թիֆլիզի եկեղեցիների մեծագոյն մասը հիմնովին նորոգուած են և պայծառանում բարեպաշտ ծխականների առատ նուէրներով և կամ եկեղեցիների սեպհական միջոցով։

Այսպէս թիֆլիզի նորաշէն եկեղեցին, Սարգիս աւ. քահանայ Շիօյեանցի յորդորով եղ. Կարապետ և Բէզլար Վարդանեանցիները հիմնովին նորոգուած են, ծախսելով 4000 բուլրի. այդ եկեղեցու ներսի նորոգութեան մաս-

նակցում են թամամշեանցները և Գ. Փրիդոնեանցը իրենց առատ նուէրներով, և եկեղեցին անշուք վիճակից վերածում փառահեղ դրուժեան: (Արձագանք 1895 թ. № 98):

Ս. Նշան եկեղեցին տ. Նատալիա Էնակոլոփեանցի առատաձեռն նուէրով (1150 ը.) և եկեղեցու միջոցներով նորոգուում է ներքուստ. (Նոր-Դար 1894 թ. № 95):

Այցելելով ս. Կարապետ եկեղեցին՝ գտնում է աննախանձելի դրուժեան մէջ: Հրամայում է եկեղեցու արևմտեան կողմը գտնուած փայտեայ շինութիւնը վերցնել, քննել 5 տարուայ հաշիւները և նորոգել եկեղեցին. Սրբբազանի հրամանը կատարուում է: (Արձագանք 1894 թ. մն 42):

Նորոգում է և Աւետեաց եկեղեցին, այդ նպատակով օր. Կատարինէ Տէր-Սաշատրեանցը նուէրում է 2400 ը.: Նորին Բարձր Սրբազնութեան հոգածութեամբ և յորդորներով պ. Գրիգոր Բայեանդուրեանը կառուցանում է Շահնաբաթ ուխտատեղում կրկնայարկ ընդարձակ շինութիւն ուխտաւորների համար: Վերջապէս որոշ չափով նորոգուում են քաղաքիս գրեթէ բոլոր հայ եկեղեցիները և շինում նրանց հիւսիսային կամ հարաւային կողմերից գաւիթներ ըստ հնագոյն ծիսի հայ եկեղեցու:

Բաթումի հայոց եկեղեցին ութ տարի առաջ հիմնարկուած լինելով և 2 արշին էլ պատերը բարձրացած՝ մնացել էր կիսակատար: 1895 թ. փետրվարին Վեհափառ Հայրապետի հետ Բաթում գնալով Գէորգ արքեպիսկոպոսը քարոզ է խօսում եկեղեցում և յորդոր կարողում բարեպաշտ հայերին ջանադիր լինել եկեղեցու շէնքի թերին լրացնելու: Յետոյ ժողով է կայացնում, ուր ներկայ են լինում 41 պատուաւոր քաղաքացիներ: Սրբազանը կարճ ատենաբանութեամբ բանալով ժողովը՝ յայանում է, որ ամօթ Բաթումի պէս վաճառաշահ քաղաքի Հայ բնակիչների համար պատշաճաւոր եկեղեցի չունենալով՝

բուականանալ մի անշուք սենեակով: Առաջարկում է ընտրել հոգաբարձուներ, որոնց Սրբազանն օրհնելով՝ յորդորում է շուտ ձեռնամուխ լինելով գործի և ժողովրդի յոյսը արդարացնել: (Արձագանք 1897 թ. № 19): Այդ եկեղեցու շինութեան համար մայրաքաղաքի հայ եկեղեցիների իշխան հոգաբարձուն նուէրում է 1000 ռուբլի: Եկեղեցին շուտով շինուում է և Գէորգ Սրբազանը շքեղ հանդիսով օծում:

Գէորգ Արքեպիսկոպոսի ժամանակ շինուում և նորոգուում են բազմաթիւ հայ եկեղեցիներ թեմի գիւղերում և քաղաքներում. ինչպէս՝ Վերին-Սանդակ, Մէտէխ, Դիլիջան, Մեծ-Պամաճ, Նորաշէն, Բօգ, Նորաշէն-Սաչկապ, Գեառգեառ, Անուխայ, Արդի, Չինարի, Տիբասան, Գրակալ, Ներքին-Սանդակ, Անդաուր, Դիրբ, Վարդաբլուր, Այգեհատ, Արդուի, Մարց, Քրդեան, Կողբ, Առշտոթան, Բանանց, Մանգլիս, Կօղա, Գօստլու, Ոսկեպառ, Ներքին-Ճամբարակ, Արակովա, Կաճոյ, Մուկուզան, Սօխմել, Կոջոր, Չորագիւղ, Լալի, Թագայ, Աշխալայ, Սոյթայ, Կումիս, Ջալալօղլի, Մանաւ, Լճկաձոր, Կօթի, Քարվանսարայ, Մեծ Գարեջուար, Իխտիլէ, Ախալդաբայ, Չալուր, Սև-Քար, Ներքին-Քարհատ, Տղվիաւ, Մցխէթ, Նորիոյ, Մարտլոր, Ախալսոփէլ, Գլղան, Վաղայ, Գօստլու, Բանանց, Բաղանիս, Ախալքալակ, Այգեհատ, Աքորի, Դվեղ (ուխտատեղի), Վերին Աղղան գիւղերի, Ախալքալակ, Քութայիս և Դուշէթ քաղաքներինը, ինչպէս նաև Գանձակ ս. Լուսաւորիչ և ս. Յովհաննէս և Ախալցխայի ս. Փրկիչ եկեղեցիների նորոգութիւնները:

Այս բոլոր նորոգութիւնների և շինութիւնների վրայ ծախսուել է մօտ 100,000 ռուբլի:

Շատ եկեղեցիներ մինչև 1894 թ. չունէին երեցիոթներ. Գէորգ Սրբազանի առաջարկութեամբ ընտրուում

են այդպիսիք, որոնց համար հրատարակում է կանոններ ի հրահանգութիւն:

Կարգում է գործակալական և երեսփոխանական մի հաշւատես յանձնաժողով, եկեղեցիների աննախանձելի ղրութեան մասին հոգացողութիւն ունենալու նպատակով, որ քննեն ամբողջ թեմի գործակալների և երեսփոխանների հաշիւներն և զեղծումներ ու անհաւատարմութիւն նկատած դէպքում յայտնեն թեմական իշխանութեան ի տնօրէնութիւն: (Նոր-Պար 1894 թ. № 43):

Գէորգ արքեպիսկոպոսի գործունէութիւնը, դպրոցական ասպարիզում ընդարձակում է այդ թեմի դպրոցների բազմութեան չափով. թէպէտ այդ դպրոցները ունեցել են թեմական տեսուչ, սակայն գլխաւոր ամեն տեսակ կարգադրութեանց եղել է թեմակալ Առաջնորդը, իսկ թեմական տեսուչն իսկապէս եղել է միայն որպէս գործադիր մարմին: Այդ դպրոցներն աճում են Նորին Սրբազնութեան գործունէութեան չափով:

Իպրոցների մասին ընդհանրապէս պէտք է ասել, որ դժբա կառավարուել են եռանդով, ունեցել են մշտապէս կանոնաւոր հոգաբարձուներ ժողովրդի ընտրութեամբ, որոշուած հաշիւներով, ապահովուած ու երաշխաւորուած եկամուտներով, հայրապետական ցուցակով ընտրուած ուսուցիչներով և վարժուհիներով:

Առաջնորդի յորդորներով բացում են հեազհետէ նորանոր դպրոցներ, որոնցից յիշենք այստեղ Չաքաթայի օրիորդական դպրոցը, Լիզիլքիլիսայի և Նարդիւանի կենդրոնական ուսումնարանները, Շամշուլդայի, Գուշէթի, Ծուղրուտի, Ալի, Վաղայի, Վերին Չամբարակի, Վերին-Աղբամի, Բօլնիս-Սաչէնի, Բօրժոմի, Կարգախի, Սովտայի, Տատէշի, Ելենենդորֆի, Ճանձղայի, Սանդոյի, Գետաբեկի, Կողբի, Սղնախի, Ախալքալաքի դպրոցները: Միւս կողմից պատիրում է թեմական տեսչին, ջանալ բաց անել ու-

սուսնարաններ Թիֆլիսի գաւառում, Շուլաւէրի, Լօռու և Ղազախի գիւղերում: Այդ դպրոցների կառավարութեան համար տրուեցան Տեսչին նաև առանձին հրահանգներ:

Բարձրագոյն կարգադրութեամբ հայ դպրոցները փակուեցան: Ամենամեծ հարուածը Թիֆլիզի բազմահայ թեմին էր վերաբերում և ամենամեծ պատասխանատուութիւնը նորա Առաջնորդի վրայ ծանրանում: Գէորգ Արքեպիսկոպոսի բռնած դիրքը այդ ժամանակում մեզ ցոյց կըտայ, թէ որքան ցաւ էր պատճառում նրան այդ աղէտը:

Ամենից առաջ, որովհետև դպրոցները փակուեցան, համարուելով ոչ եկեղեցական արդիւնքներով պահողո՞ր Գէորգ Սրբազանը պատուիրում է թեմական տեսչին, այցելել վիճակները և նոր դպրոցներ բանալ ուսումնասիրաւ հայ մանուկների դաստիարակութեան համար, զուտ եկեղեցական գումարներով:

Առաջարկում է Վեհափառ Հայրապետին, դպրոցների համար եկեղեցական արդիւնքներից նախահաշիւ կազմելու ժամանակ ի նկատի ունենալ, որ միանգամայն որոշած գումարը եկեղեցին պարտաւոր է մշտապէս վճարել, ուստի խնդրում է տալիք գումարները ըստ այնմ կարգադրել:

Բօրշալուի գաւառապետի պահանջին, թէ հայ եկեղեցական շինութիւնը տուէք նորաբաց ուսումնարանի համար՝ պատասխանում է, որովհետև հոգևոր և մարմնաւոր իշխանութիւնների մէջ դատը դեռ չի վերջացել՝ չի կարող թոյլ տալ այդ, թէկուզ ժամանակաւոր կերպով:

Իմում է ուսումնական շրջանի հոգաբարձուին, որ սորա ստորագրեալ իշխանութիւնները փոխանակ Բարձրագոյն կարգադրութեան համեմատ ուսումնարանապատկան կալուածներ գրաւելու՝ գրաւել են նաև եկեղեցական բազմաթիւ կալուածներ, օրինակ՝ Ախալքալաքի ս. Փրկիչ եկեղեցու մեծադին կալուածքը և խնդրում է վերադարձնել այդպիսիները: Յիշեալ կալուածքը վերադարձնելու



համար դատարանական կարգով դործ է սկսում:

Նոր օրէնքով նորաբաց դպրոցներում հայ կրօնուսույցներ պիտի նշանակուէին թեմակալ Առաջնորդի հաւանութեամբ: Տ. Գէորգ Արքեպիսկոպոսը տեսնելով, որ այդ օրէնքը չի դործադրուում, քանիցս բողոքելով՝ վերականգնում է օրէնքի դործադրութիւնը և այնուհետև կրօնուսույցները նշանակուում են միշտ իւր համաձայնութեամբ: Այդպիսով դպրոցները ազատուեցան շատ տգէտ կրօնուսույցներից և նշանակուեցան դպրոցաւարտ քահանաներ, որոց և պատուիրեց նորաբաց ուսումնարանի աշակերտներին եկեղեցական տօներին եկեղեցի տանել, պարտաւորեցնելով նաև ուսումնարանական վարչութեան կատարել այդ եկեղեցական պահանջը:

Պակաս չէ Գէորգ Արքեպիսկոպոսի աշխատութիւնը նաև Յովնանեան օրիորդական դպրոցի վերաբացման գործում:

Նա միջնորդում է 1897 թ. Վեհին դպրոցի շահերը և կտակի տրամադրութիւնը պաշտպանել, որ և ընդունուում է կոնդակով:

Ներկայանալով Տ. Կառավարչապետին և բացատրելով այդ դպրոցի բացման Բարձրագոյն հրամանը՝ խընդրում է թոյլտուութիւն բացառիկ պայմաններով, այն է՝ հայ օրիորդներով, ուսուցիչ ուսուցչուհիներով, 8 ամեայ դասընթացքով և հոգաբարձական ծխական կազմակերպութեամբ: Կազմում է մի մշակուած ծրագիր և ներկայացնում Վեհին ի բարենկատողութիւն, որ և հաստատութիւն գտնելով՝ առաջարկում է այդ կանոնադրութիւնը նախարարութեան: Նախարարութիւնից հաստատութիւն գտնելով 1900 թ. յունվարի 5-ին կատարում է հոգաբարձական ընտրութիւն և բացում դպրոցը:

Գէորգ արքեպիսկոպոսը մեծ ուշադրութիւն է դարձնում պետական դպրոցների կրօնի դասաւանդութեան: Կազմել է տալիս հայ կրօնի ծրագիր, թեմի կրօնուսույց-

ների ցուցակ և առաջարկում դպրոցական վարչութեան: Ուր հայ կրօն չէր աւանդուում՝ բազմաթիւ դիմումներով հաստատել է տալիս կրօնի դասեր և նշանակում կրօնուսույցներ: Խնդրում է Վեհափառ Հայրապետին դիմել Բարձրագոյն իշխանութեան թոյլտուութիւն ստանալու, որ արքունի տարրական դպրոցներում, ուր այն ժամանակ ստիպում էին կրօնը աւանդել ուսուցիչներին լեզուով՝ աւանդուելի հայ լեզուով:

Ինքն անձամբ վերահաս է լինում կրօնի դասաւանդութեան կանոնաւորութեան՝ շարունակ ներկայ գտնուելով միջնակարգ պետական դպրոցների կրօնի քննութիւններին:

Հասարակական աղէտների ժամանակ նա միշտ եռանդուն մասնակցութիւն է ցոյց տուել: 1894 թուից մի գառն և աղէտաբեր շրջան է սկսուում տաճկահայերի համար. սովը և կոտորածը բազմաթիւ հայերի ստիպում են ապաւինել Ռուսաստան: Ստացւում է Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը, որով առաջարկում է Արքեպիսկոպոսին աջակցել իրեն գաղթական հայերին օգնելու սրբազան գործում: Գէորգ արքեպիսկոպոսը հրամայում է, նախ եկեղեցիներում նախընթաց նկարագրութեամբ թշուառների եղկելի վիճակի՝ գանձանակներ պատեցնել, անձամբ Զատկի ճրագալոյցին մի սրտառու ջարդ խօսելով և կարգալով Վեհափառի կոնդակը՝ ի գութ և կարեկցութիւն է շարժում Ռուսահայ եղբայրներին: Ապա դիմում է գահազան հաստատութիւններին, հրաւիրում է իւր մօտ բարեկեցիկ անձանց և յորդորելով նրանց՝ յաջողեցնում է հանգանակել և ուղարկել 9000 բուբլի: (Արձագանք 1894 թ. №№ 45, 46, 54, 58, նոր-Կար 1894 թ. №№ 67, 86, 89):

Երբ 1896 թ. Տրապիզոնի կոտորածից ազատուած հայերը նաւերով ապաստանում են Սուխում, տեղական

իշխանութիւնները արգելում են նրանց օտի իջնել և ստի-  
պում վերադառնալ հայրենիք: Տեղական հայ քահա-  
նան հեռագրում է Սրբազանին և օգնութիւն խնդրում:  
Գէորգ արքեպիսկոպոսը արտասուելով՝ շտապում է կա-  
ռավարչապետի մօտ, ներկայանում նրան և օգնութիւն  
հայցում թշուառների համար: Կառավարչապետը հրամա-  
յում է անմիջապէս թոյլ տալ փախստականներին օտի  
իջնել: Սրբազան հայրը քաջ գիտեանալով նրանց անմիջա-  
կան օգնութեան կարօտութիւնը՝ նոյն օրն ևեթ փոխարի-  
նաբար ճարում է մի քանի հազար ռուբլի և փոխադրում՝  
օգնութիւն հասցնելու թշուառներին. իսկ երեկոյեան ա-  
ռաջնորդարան է հրաւիրում Թիֆլիզի հարուստներից շա-  
տերին և հանգանակութիւն անում յօգուտ գաղթականնե-  
րի: Ա. Մանթաշեանը ուշ է գալիս ժողովի և մանրամաս-  
նօրէն տեղեկանալով եղելութեանց մասին՝ ասում է Սըր-  
բազանին. «Ինչու էիր այդպէս նեղանում. միթէ ես պատ-  
րաստ չէի». և բանալով քսակը Սրբազանի առաջ, ասում  
է. «Սրբազան ջան, վերցրու ինչքան ուզում ես»: Բայց  
Սրբազանը ամեն ինչ հոգացած լինելով՝ պատասխանում է.  
«պ. Աղէքսանդր, քոյ քսակը ազգի շտեմարանն է, կարևոր  
դէպքում քոյ քսակը հարկաւոր կլինի»: Տրապիզոնի  
արհաւիրքներին ենթարկուած դժբախտածնների համար  
ուղարկում է 4000 ռուբլի:

Ախալքալաքի երկրաշարժից պատուհասածներին մե-  
ծապէս նպաստում է թէ դրամով և թէ հանդերձեղէնով,  
իւր ներկայացուցիչն էլ ուղարկելով առ տեղեաւն օգնե-  
լու և հոգեպէս մխիթարելու վշտացեալ ժողովրդին: Իսկ  
գահի բարձրութիւնից շնորհուած մեծ նպաստի համար  
կատարում է յատուկ մաղթանք Կայսեր և նորա ընտա-  
նիքի արեւշատութեան համար: (Մշակ 1899 թ. № 243):  
Այդ նպատակով Սրբազանը հանգանակում է աւելի քան  
2500 ռուբլի:

1900 թուի Մասնոյ վերջին կոտորածից թշուառու-  
թեան մէջ մնացած անտէրունջ հայ գիւղերի այրիները  
և որբերի համար 3000 ռուբլի է ուղարկում Վեհափառ  
Հայրապետին, որ հասցնէ Կ. Պօլսի պատրիարքին՝ թշուառ-  
ներին պահպանելու համար:

Հոգևորականների վիճակի համար Տ. Գէորգ արքե-  
պիսկոպոսը հետևեալ կարևոր բարեփոխութիւններն է ա-  
նում:

Թիֆլիզի հայ քահանաները շնայած իրենց առաջնա-  
կարգ դիրքին՝ ապրում և գործում են անկախ միմեան-  
ցից, առանց մի ներքին բարոյական կապի: Նրանց մէջ  
չկայ միաբանական ոգի, որ նպաստէր նրանց բարոյա-  
կան, մտաւոր և տնտեսական շահերի զարգացման և այդ-  
պիսով նրանց բարձրացման:

Սկզբում Սրբ. հօր առաջարկութեամբ 1894 թ.՝ քահա-  
նաները ընտրում են տասներկու հոգուց բաղկացած միա-  
բանական ժողով գործակալ քահանայի նախագահութեամբ:  
Նրանց յանձնում է ընկերական սիրով տնօրինել քահա-  
նաների ամեն տեսակ բողոքները միմեանց դէմ, քահա-  
նայական տուրքի, ծխերի հովուութեան և այլ ներքին յա-  
րաբերութեանց վերաբերեալ և աշխատել հաշտեցնել մի-  
մեանց հետ. (Նոր-Պար 1984 № 158, Մշակ № 110, Ար-  
ձագանք № 110): Այդ ժողովը մի առժամանակ գոյու-  
թիւն ունենալուց յետոյ՝ մի խումբ քահանաների նախա-  
ձեռնութեամբ Գէորգ Սրբազանը մի ուրիշ յանձնաժողով  
է կազմակերպում «Թիֆլիզի հոյ քահանաների միաբա-  
նութիւն» անունով, աւելի վեհ նպատակով, որի պար-  
տականութիւնն էր բարձր պահել հոգևոր կոչման նշա-  
նակութիւնը իշխանութեան և ժողովրդի առաջ և բարե-  
լաւել հոգևորականների փոխադարձ յարաբերութիւնը:  
Այդ ընկերութիւնը Վեհափառ Հայրապետի հաստատու-  
թեամբ սկսեց գործել, սակայն արտաքին հանգամանքնե-

րի ստիպմամբ դադարեց Վեհափառի մի այլ կոնդակի համաձայն:

Նոյն հոգևորականների մտաւոր զարգացման, գրականութեան և գիտութեան հետ ծանօթանալու գործին նպաստած լինելու համար կառույց մի շինութիւն, ընթերցարան հիմնելու նպատակով. (Արձագանք № 74 1896 թ.): Բայց այդ գեղեցիկ գործը նոյնպէս արտաքին հանգամանքների պատճառով չիրագործուեց: Շինութեան մի մասը դարձաւ հիւրատուն, իսկ միւս մասը հոգևորականների ապահովութեան գանձարանի վարչութեան ատենատեղի, իսկ դրարոցների վերադարձումից յետոյ՝ Վանաց եկեղեցու ծխական դպրոց:

Աւելի նշանակութիւն ունի տ. Գէորդ արքեպիսկոպոսի այն ձեռնարկութիւնը, որի նմանը գոյութիւն ունի Տաճկահայոց մէջ, այն է թաղական հոգաբարձութիւնների կազմակերպելու գործը օրէնքի տրամադրութեան համաձայն: Ժողով է գումարում հասարակութեան առաջաւոր անձերից և ընտրել տալիս մի յանձնաժողով (Արձագանք 1894 թ. № 36): Այդ յանձնաժողովը Սրբազանի նախագահութեամբ շուտով կազմում է բազմաբովանդակ մի կանոնադրութիւն: Երկրորդ անգամ գումարուած ժողովը մի քանի փոփոխութիւններ մտցնելով՝ հաւանութիւն է տալիս այդ կանոնադրութեան, (Նոր-Պար 1894 № 77, Մշակ № 56) որ Գէորդ Սրբազանը մատուցանում է վեհափառ Հայրապետին ի հաստատութիւն իւր յայտարարութեամբ, թէ՛ ի մօտոյ ծանօթանալով եկեղեցիների վիճակին և հասու լինելով, որ շատերը խիստ կարօտում են ներքին և արտաքին բարեգարդութեան՝ տաճարների անշքութեան, եկեղեցական սպասաւորների պակասութեան, երգեցիկ խումբ չլինելու և այլ պատճառներով, որ կարգաւորեալ հասարակաց գանձանակներ չլինելով՝ աղքատներն ու կարօտեալ ծխականները մնում են առանց խնամարկութեան,

ուստի Հայ Ժողովրդի մէջ նախկին բարեպաշտական գործունէութիւնը վերականգնելու համար՝ խնդրում է թոյլտուութիւն կազմելու թիֆլիզում ծխական հոգաբարձութիւններ, ինչպէս որ կան այդպիսիները Ն.-Նախիջևանի և Աստրախանի թեմում և առաջարկելու դորա կանոնադրութիւնը ի հաստատութիւն կառավարութեան: Վեհափառը համակրելով այդ ձեռնարկութեան՝ կոնդակով պատուիրում է դիմել կառավարութեան և հայցել հաստատութիւն օրինասահման կարգով: Դիմումն է լինում Տ. Կառավարչապետին. սակայն վերջինիս Դիւանը 1896 թ. Յունիսին յայտնում է, թէ ներքին գործոց նախարարութիւնը հնարաւոր չէ գտնում Սրբազանի այս միջնորդութեան բաւարարութիւն տալ:

Ինչպէս Աստրախանում, առուել ևս Տիֆլիսում ուղղորդութիւն է դարձնում կանոնաւոր ներդաշնակուած քաղցրալուր երգեցողութեան վրայ: Մեր եկեղեցիներում մտցնում է եկմալեանի յօրինած քառաձայն պատարագի երգեցողութիւնը:

Տեսնելով յայտնի երաժշտագէտ հանգ. Մ. Եկմալեանի ձիրքն և ընդունակութիւնը՝ ամեն կերպ խրախուսում, քաջալերում և հովանաւորում է նրան: Սրբազանի թոյլտուութեամբ նորա պատրաստած քառաձայն խումբը երգում է Վանաց եկեղեցում և գրաւում անթիւ աղօթաւորներ: Սքանչելի կերպով ներդաշնակուած պատարագի երգեցողութիւնը հիացումն է պատճառում ունկնդիրներին և նրանց ջերմեռանդութիւնը շարժում:

Գէորդ Սրբազանը շուտով դիմում է Վեհափառ Հայրապետին և իրաւունք ստանում երաժշտագէտի աշխատութիւնը Եւրոպական նոտաների տպագրութեամբ լոյս ընծայելու, որպէս զի տարածուի և մատչելի դառնայ ամեն տեղ: Տպագրութեան իրաւունքն ստանալով՝ ժողով է գումարում և մի մասնաժողով ընտրել տալիս տպա-



գրութեան մասին հոգ տանելու համար: Այդ մասնաժողովի յորդորներով Թրֆիլիզի քաղաքացի Գ. Մեղուինեանցը յանձն է առնում հրատարակելու այն, նուիրելով այդ գործի համար 3600 ռուբլի: Եւ այսօր այդ գործը դրուած է հրատարակի վրայ, որի յառաջաբանը լաւագոյն ապացոյց է Սրբազանի գործի շերմ մասնակցութեան: (Արձագանք 1896 թ. № 31, 44, 65, 71): Աւելորդ չեմ համարում բերել այստեղ Եկմալեանի Սրբազան հօր ուղղած խնդիրը.

«Ամենապատիւ Սրբազան հայր.

Սուրբ պատարագի ներդաշնակուած երգեցողութիւնը, որ ներկայումս ամուր հիմք է դրել Վանքի Մայր եկեղեցում և ընդհանուր գոհունակութիւն պատճառով բազմաթիւ աղօթաւորների՝ իւր յաջողութեամբ պարտական է Չերդ Սրբազնութեան լուսամիտ եւ հայրական խնամքին: Չերդ Սրբազնութիւնը նախ բարեհաճեցաք թոյլ տալ ներդաշնակուած երգեցողութիւնը Վանքի Մայր եկեղեցում իբրև փորձ, և ապա երբ փորձը գոհացուցիչ եղաւ՝ յանձն առաք միջնորդել Վեհափառ Կաթողիկոսի առաջ՝ Հայրապետական կոնգակով օրհնելու իմ աշխատանքը և թոյլատրելու նրա կիրառութիւնը Հայոց բոլոր եկեղեցիներում:

Չերդ Սրբազնութեան այս գործի սկզբից ի վեր ցոյց տուած նովանասարութիւնը ինձ վստահութիւն է ներշնչում այս անգամ ևս դիմել Չերդ Բարձր Սրբազնութեան յաջողեցնելու պատարագի արարողութեան տպագրութիւնը. որով ներդաշնակուած երգեցողութիւնը ամենուրեք կտարածուի շնորհիւ Չերդ Սրբազնութեան և անմահ յիշատակ կմնայ Չեր լուսամիտ նոգացողութեան եւ յօգուտ ս. Եկեղեցու քարեգարդութեան» (Արձագանք 1896 թ. № 32):

Տիխիսի պէս առաջնակարգ քաղաքի տիրացուների կրթութիւնը և գիտութիւնը շատ պակասաւոր էր. նրանք կամ ներսիսեան դպրոցից կիսաա ելածներ էին կամ ծխա-

կաններն աւարտած, այսինքն կիսակիրթներ: Նրանցից շատերը պատրաստուելով մի քանի ամիս քահանաների մօտ՝ քննութիւն էին տալիս Կոնստանտնուպոլիսում և քննութեան յաջողութիւնը կախուած էր լինում պատահականութիւնից: Թեմական ատենի տուած վկայականը բաւարար էր համարուում Սինօզի կողմից մէկին քահանայ ձեռնադրելու համար: Թէպէտ Սրբազան հօր հողածութիւնն էր տալ ժողովրդին կրթուած իսկական հովիւներ և շատ թեմականաւարտներուն՝ ձեռնադրած, բայց տեսնելով այդպիսիների պակասութիւնը՝ նիւթական ապահովութեան պակասութեան պատճառով, և որ շատ չքաւոր զիւղեր չէր կարելի թողնել առանց քահանայի և կրօնական մխիթարեան՝ մտածում է տիրացուների տգիտութեան չարիքի առաջն առնել, բարձրացնելով նրանց մտաւոր կրթութիւնը տեական և կազմակերպուած ուսմամբ: 1894 թ. բանում է մի ուսումնարան հասակաւոր դպիրների համար երկու տարուայ դասընթացքով. հրաւիրում է ձեռնհաս քահանաներ դասատու. ուսումնի և պիտոյքները ձրի էին: (Արձագանք 1894 թ. № 60, Նոր-Գար № 68): Այդտեղ քաղաքի և վիճակի թերուս դպիրները որոշ չափով պատրաստուեցան եկեղեցական գիտելիքների մէջ և յաջող դասընթացք աւարտողներից շատերը յետոյ քահանայ ձեռնադրուեցան վիճակի զիւղերի համար:

Նորա գործունէութեանն է պատկանում և թեմի զանազան պաշտօնեաներին կանոններ տալը: Նախ՝ հրատարակում է 1894 թ. հոգևոր դպրոցների զանազան ընտրութիւնների կանոնները, որ յետոյ հրատարակեց աւելի բարեփոխուած: Նոյնպէս փոփոխութիւններով կանոններ տուաւ վիճակի գործակալներին և երեցփոխներին: 1895 թ. մի մասնաժողովի հետ մշակեց եկեղեցական ամեն տեսակ ընտրութեանց կանոնների նախագիծ, որ առաջարկեց Վեհին ի անօրէնութիւն. նոյնը 1898 թուին նո-

ըրկց ենթարկում է բարեփոխութեան օրէնսդէտ և փորձառու անձանց խորհրդով և ուղարկում կրկին ի հաստատութիւն:

Եկեղեցականների և ժողովրդեան վերաբերեալ մի շարք շահեկան կարգադրութիւնները բնորոշում են Գէորգ Արքեպիսկոպոսի գործունէութեան եղանակը, որոց համառօտ յիշատակութիւնն իսկ թող բաւական լինի գաղափար կազմելու նորա եկեղեցաօրութեան և ժողովրդասիրութեան աստիճանի մասին:

1897 թ. յունուարի 8-ին ի միջի այլոց գրում է Վեհափառ Հայրապետին, թէ Հայաստանեայց եկեղեցու Ա. Մաշտոցի կարևորութիւնը խիստ զգալի լինելով իր թեմում, թէ պատկեր օծելու, թէ եկեղեցու հիմնարկէքի և օծման ժամանակ և թէ առհասարակ եկեղեցական պաշտամունքների անթերի պահպանութեան նկատմամբ և ոչ մի տեղ չլինելով այդ գրքից՝ խնդրում է կարգադրել տպագրելու այդ կարևոր մատեանը:

Միևս կողմից պատուիրում է իր ստորագրեալներին բանիւ և գրով, որ ճիշտ և անխափան կատարեն Հայաստանեայց եկեղեցու ծիսարանի խրատները ամեն խորհուրդների և օրինակատարութիւնների ժամանակ. ինչպէս նաև պսակի ժամանակ առաջագոյն խոռտովանացնել փեսան և հարսը առանձին առանձին, իմանալու, թէ՛ նոքա անբռնադատ սիրով և հաւանութեամբ են եկել ամուսնութեան, թէ՛ ահամայ և արտաքին ճնշումներից ստիպուած. որ նոքա ննջեցեալների հոգեհանգստեան կարգը կատարեն նոյն ծիսարանի և Հայրապետական կանոնական կոնդակների համեմատ, զերծ ամեն տեսակ նորամոյժ և օտար սովորութիւններից:

Մտածում է բարելաւել Թիֆլիզի հայ քահանաների անտեսական վիճակը և աւելի պատուաւոր ձևով նրանց նիւթականը կանոնաւորել. Թիֆլիզի հայ քահանաներին

առձիկ սահմանելու միտքն է յղանում: Այդ պատճառով տպագրուած հարցերի ցուցակ է ուղարկում քահանաներին, որպէս զի իւրաքանչիւրն մանրամասնօրէն մտածելու ստացած եկեղեցական եկամուտները, որ կարևոր նիւթերն ժողովելուց յետոյ՝ կարգաւորէր քահանաներին վերաբերեալ այդ կարևորագոյն խնդիրը: Բայց Թիֆլիզի առաջնորդութիւնից հեռանալը խանգարում է իրապօրծելու այդ գեղեցիկ գործը:

Ճանապարհորդում է իւր թեմի Շուլաւէրի, Լօուլոյ, Ղազախի և Թիֆլիզի գաւառի գործակալութիւնների բուրդ գիւղերը՝ ծանօթանում է տեղական ժողովրդեան հոգևոր պէտքերի հետ և Կոնստանտնուպոլսի յանձնելով մանրամասն ցուցակ, թէ նոցանից որ գիւղերում եկեղեցիներ չկան, որոնք վերաշինութեան կամ նորոգութեան են կարօտ, նոցանից որը պակասութիւն ունի անօթների, զգեստների, զարդերի, միաբանից բնակարանների և այլն և այլն, պատուիրում է կանոնաւորել և լրացնել բոլոր նկարագրած թերութիւնները և հսկել եկեղեցական գումարների պահպանութեան. միաժամանակ թեմական տեսչի ուշադրութիւնն է դարձնում և զպրօցական պակասութեանց և թերութիւնների վրայ: Իւր շրջագայած տեղերում բացատրում է ուսման կարևորութիւնը և յորդորում բանալ ուսումնարաններ, հայրաբար խրատում է ժողովրդին հեռու մնալ կործանիչ սովորութիւններից և լինել միաբան ու Աստուածասէր: Ամեն տեղ հոգեպէս կենդանութիւն է ներշնչում իւր բանաւոր հօտին: Սրբազան հօր պարզ և ուրախ բնակարանները գրաւում է բոլոր գիւղականների և պաշտօնեաների սիրտը, որոնք ամեն տեղ ընդունում են նրան պատուական և ուրախալից կերպով (Արձագանք 1895 № 73, 98, 100, 101. Նոր-Կար 1895 թ. № 146):

Իւր թեմի այն տեղերում, ուր ծագում էին տարա-

ձայնութիւններ կամ երկպառակութիւն, կամ տարիներով գործերը երեսի վրայ մնացած էին և հարկաւորուում էր հեղինակաւոր անձի ազդեցութիւնը, այդ գործերը յօգուտ ժողովրդեան և եկեղեցու շինութեանն ու յառաջագիմութեանը կանոնաւորելու համար, ինքն էր անձամբ հասնում և յաջողութեամբ խաղաղութիւն ձգում և գործերի յաջող ընթացք տալիս:

Այսպէս 1895 թուին այցելում է Գանձակ, շրջում է եկեղեցիները, դպրոցները, այցելում յայտնի պաշտօնական անձանց և առաջնակարգ քաղաքացիներին. քարոզ է խօսում շաբաթ երեկոյեան և կիրակէ օրը, յանդիմանում ժողովրդեան իրենց անտարբերութեան համար թէ զէպի եկեղեցին և թէ դպրոցը, որ խարխուլ դրութեան մէջն էր: Երկուշաբթի առաւօտեան հրաւիրում է դպրոցների հոգաբարձուներին և երեցփոխներին ուսումնական և եկեղեցական մի քանի կարևոր գործերի մասին խորհրդակցելու. իսկ երեկոյեան բարձր դիրք ունեցող Գանձակեցիներից կազմում է ժողով, որտեղ Սրբազանի նախագահութեամբ որոշում են. 1) եկեղեցական աղքատանոցի անունով Բագուի դրամատան մէջ պահելով 10,000 ռուբլին (որ քաղաքի երկու եկեղեցիների ծխականների մէջ պայքառի պատճառ էր դարձել) յատկացնել երկդասեան դրպրոցի շինութեան, որն սկսել շուտով մայր եկեղեցուն պատկանող հողի վրայ շինութեան համար ընտրելու են հոգաբարձուներ: 2) Սրբազան հօր միջոցով պ. Նահանգապետի խնդրած եկեղեցապատկան Արափու անուանած գետնից յատկացնել 10 դեսետին հող զինեգործութեան և այգեգործութեան նոր դպրոց կառուցանելու համար որոշեալ պայմաններով. 3) եկեղեցապատկան նորակառոյց շքեղ բաղանիքը կառավարել հոգաբարձութեան և երեսփոխի ձեռքով մի տարի ժամանակով եկամուտի մօտաւոր չափն իմանալու համար և ապա ըստ այնմ կապալով

տալ և այլ մի քանի կարևոր խնդիրներ: Ահա ինչ է գրում այդ ժողովի մասին Արձագանքի յօդուածագիրը. «Այսպիսի ծխական ժողովների արդիւնքը ակներև է. մի ժողովով բան չի դառնալ... յաջորդ հայրերը թողաշխատեն այս խնդրի համար»: (Արձագանք 1895 թ. № 123 նոր-Գար №187):

Սրբազան հօր երկրորդ այցելութիւնը Քութայիսին 1897 թուի մայիսին ունենում է բարերար հետևանք: Ահա ինչ է գրում թղթակիցը. «Միւս օրը ներկայացան նրա հրաւիրմամբ այն բոլոր անձինք, որոնց մէջ եկեղեցական և ուսումնական գործերի վերաբերմամբ զանազան տարաձայնութիւններ էր տեղի ունեցել: Սրբազանը ամենքի թեր ու զէմը լսելով, գործերը կարգի բերեց և հակառակ կողմերի մէջ իւր խաղաղարար և համոզեցուցիչ ազդեցութեամբ միութիւն հաստատեց. ապա «պահպանիչով ձանապարհ դրեց ամենքին: Ամսոյս 10-ին, շաբաթ երեկոյեան, հանդիսաւոր մուտք եղաւ վերանորոգուած եկեղեցին... Կիրակէ օրը պատարագի վերջը թեմակալ Սըրբազան առաջնորդը բեմ բարձրացաւ ու ատենաբանեց, ուր պարզ կերպով նկարագրեց հովուական վսեմ նշանակութիւնը և բանաւոր հօտի առնչութիւնն առ ազգն ու եկեղեցին, ամենքին օրհնելով և զգուշացնելով, որ չգայթակղուին աշխարհային խաբուսիկ պատրանքներից»:

Ժողովուրդը շատ գոհ մնաց իւր հովուապետի մխիթարական այցելութիւնից, որով կարգի դրեց եկեղեցական և երեսփոխական մի քանի հարցեր, խրախուսելով ամենքին զէպի սէր և խաղաղութիւն: (Արձագանք 1897 թ. № 56):

Եղիշէ վարդապետ Մուրադեանը իր փոխանորդութեան ժամանակ Գորում, զանելով երեսփոխանների հաշիւների մէջ անկանոնութիւններ և զեղծումներ՝ յայտնում է այդ թեմակալին, իսկ երեցփոխներն և բահանաներն էլ



միաբանելով բողոքում են Եղիշէի դէմ: Թէպէտ Գէորգ արքեպիսկոպոսը սկզբում կամենում էր ուղարկել քննիչ քահանայ, բայց նկատելով, որ կողմնապահութիւն պէտք է տեղի ունենայ և քաղաքի մէջ որոշ աղբեցիկ անձինք աչառութեամբ են տրամադրուած դէպի այդ խնդիրը՝ ճշմարտութիւնն երևան հանելու համար՝ ինքն է անձամբ դնում Գօրի քննութեան: Առ տեղեան մանրամասնութեամբ քննելով հաշիւները, ղննելով նորոգութիւնները՝ գտաւ երեսփոխանների հաշիւների և գործերի մէջ գեղձումներ և անկանոնութիւններ. յանդիմանում է նրանց, որ իրենց պակասութիւնները ծածկելու համար անիրաւացի տեղ բողոքել են փոխանորդի դէմ, որ անպարտ էր և մաքուր: Եւ ի խրախոյս փոխանորդի հաւատարմութեան շնորհում է նրան ծաղկեայ փիլոն և առաջարկում հայրապետական պարգևի:

Գէորգ Սրբազանը գիտէ բարձր պահել հայ եկեղեցականի և իւր արժանիքն ու պատիւը օտարագրիների, մանաւանդ Ռուս բարձր աստիճանաւորների առաջ շնորհիւ իւր հմտութեան և հասկացողութեան, երբէք չգաւաճանելով իւր ազգի և եկեղեցու շահերին, այլ ընդհակառակն աւելի յարգի կացուցանելով:

1896 թուին գաղտնի խորհրդական Մասալովը իշխան Ուխտամսիու ուղեկցութեամբ, որոնք եկել էին Հայոց զպրօցների և եկեղեցու դրութեան հետ ծանօթանալու, այցելում է Գէորգ սրբազանին, որի բարձր արժանաւորութիւնները նա առիթ էր ունեցել զնահատել Պետերբուրգում, երբ նորին բարձր Սրբազնութիւնը ուղևորուել էր իբրև ամենայն հայոց կաթուղիկոսի ներկայացուցիչ: Տեսակցութիւնը մտերմական էր. կէս ժամ խօսելուց յետոյ Սրբազանը անձամբ առաջնորդում է բարձրաստիճան հիւրերին Վանքի Մայր եկեղեցին և ապա ներսիսեան դպրանոց: Այնտեղ ներկայ եղան երկու դասարան-

ներում Ռուսաց լեզուի դասերին և շատ զո՛հ մնում աշակերտների տուած պատասխանից. լսում են նոյնպէս Տ. Սահակ քահանայի կրօնի դասը V դասարանում: Այցելում են զպրօցի սեղանատունը, ննջարանը: Այնտեղից դարձեալ Սրբազանի առաջնորդութեամբ զնում Մողնու եկեղեցին, և ապա Յովնանեան զպրօցը:

Կիւրակէ Սեպտեմբերի 15-ին Գէորգ արքեպիսկոպոսը մի հացկերոյթ է տալիս ի պատիւ բարձրաստիճան հիւրերի: Նուրբ արուեստով կատարուած մենոյն հիացումն է պատճառում Ս. Առաջնորդի հիւրերին: Ճաշին երգում էր ներսիսեան դպրանոցի երգեցիկ խումբը շնորհալի Ճքմալեանի ղեկավարութեամբ. խմբի երգած «Հայր Մեր»-ի հմտութեամբ վերածուած եղանակը խոր տպաւորութիւն է գործում ունկընդիրների վրայ:

Գէորգ Սրբազանը եկեղեցիների բարեկարգութեան վերաբերեալ խնդիրներում գործում էր քահանաների և երեսփոխանների որոշումների համաձայն, կարևոր դէպքերում հրաւիրելով նրանց իւր մօտ ժողովների: 1895 թուին Մօղնու եկեղեցու երեցփոխ Ալիբէգեանցը առաջարկում է դիազարդի, գիասեղանի, թագի անունով սասցուող արդիւնքները վերացնել և նրանց փոխարէն կանոն դնել, որ ծուխը օրինակատարութիւնների համար՝ թաղման, պսակի և այլն մօմը չըզնի մոմավաճառութեան կրպակից, այլ եկեղեցուց: Այդ խնդրի համար և այլ կարևոր հարցերի մասին Սրբազանը ժողով է գումարում աւագ քահանաների և երեսփոխանների և առաջարկում նրանց բարեհայեցողութեան: Ժողովը ձայների մեծամասնութեամբ մերժում է պ. Ալիբէգեանցի առաջարկութիւնը: Նոյն ժողովում որոշում են պահել եկեղեցիներում երգեցիկ խմբեր, ամեն տարուայ վերջը մի ամուսայ ընթացքում ներկայացնել հաշիւները, եկեղեցիները մաքուր պահել, գիշերապահներ ունենայ, միաձև և միագոյն շապիկներ, շուրջառ-

ներ գործածել, ժամերգութիւնն միաժամանակ սկսել, և այդ որոշումներն մասին կազմում արձանագրութիւն: (Նոր-Պար 1895 թ. № 175):

Այլա Սրբազան հայրը համաձայն կայացրած որոշումների հրամայում է ճշտութեամբ կատարել այն: (Նոր-Պար 1895 թ. № 176):

Հրասայում է Կոնստանտնուպոլիսի կարգ ու կանոնի տակ դնել զրամական հաշիւները և ինքն իւր աշխուրջ ուշադրութեամբ հետամուտ է լինում ամեն տեսակ հաշիւների կանոնաւորութեանց և արդեանց անթերի գործադրութեան: Գէորգ Սրբազանի ժամանակ Կոնստանտնուպոլիսի տնտեսում է վիճակային արդիւնքներից մի խոշոր գումար:

Կոնստանտնուպոլիսի գիււանը (արխիւը) գտնում էր վերին աստիճանի խառն և անկարգ դրութեան մէջ: Գէորգ Սրբազանն այն կանոնաւորելու համար՝ հրաւիրում է ձեռնհաս քահանաների և այլ անձանց, որոնք մի քանի ամսուայ անդուլ աշխատանքով շուտով բարեկարգ դրութեան են վերածում:

1895 թուին այցելում է Ախալցխայ և ի ցաւ սրտի տեսնում, որ հանգուցեալ բարերար Կարապետ Արքեպիսկոպոս Բագրատունու գերեզմանի վրայ, որ մեծագին կալուածներ ունի նուիրած տեղոյն Ս. Փրկիչ եկեղեցուն հասարակ տապանաքար չկայ. վերադառնալով Տփլիս՝ առաջադրում է նոյն եկեղեցու երեցփոխին մի վայելուչ տապանաքարով զարդարել հանգուցեալ բարերարի գերեզմանը և շուտով Սրբազան հօր հրամանը կատարում է:

Ախալցխայի յաջորդին պատուիրում է յորդորել ժողովրդին՝ գանձանակ ոահմանել աղքատների և տնանկների համար:

Վանաց աւագ եկեղեցուն պատկանող աւագաբեր կղզին, որի եկամուտով օգտւում էր վիճակային Կոնստանտնուպոլիսի, մինչև Սուրէնեանց Սրբազանի առաջնորդու-

թիւնը տրւում էր կապալով ըստ բարեհայեցողութեան գանձապահների, առանց ամրագի, տարեկան 100-120 ուրբլիով: Գէորգ Սրբազանը գտնելով այդպիսի ձևը օրէնքին հակառակ և Կոնստանտնուպոլիսի շահերին վնասակար՝ հրամայում է այնուհետև տալ անուրդով Կոնստանտնուպոլիսի Ատենում: Եւ այդ միջոցով 120 ուրբլի կապալադրամը հասցնում է 1000-1200 ուրբլու, որ ստացւում է այժմս էլ: Այդ կղզու արդիւնքով օգտւում է այժմ վանաց աւ. եկեղեցու ծխական դպրոցը:

Գէորգ Սրբազանի առաջնորդութիւնը Տփլիսում բարեյաջող ժամանակին շեղաւ: Նա իբրև եկեղեցուն անձնուէր պաշտօնեայ՝ հաճելի չէր իշխան Գօլիցինին: Մկրտիչ Կաթողիկոսը ստիպուած 1901 թուին էջմիածին է կանչում Գէորգ Սրբազանին, առանց արձակելու պաշտօնից (Նոր-Պար 1901 թ. № 127):

Գէորգ Արքեպիսկոպոսի պաշտօնից հեռանալը մեծ ցաւ է պատճառում իր ընդարձակ թեմի պաշտօնեաներին և ժողովրդին: Ամեն կողմից համակրական և ցաւակցական ուղերձներ են ուղարկւում նրա անունով, որոնց մէջ ցայտուն կերպով արտայայտւում է, թէ որպիսի յարգանք, հեղինակութեան և սէր էր վայելում թէ հոգևորականների և թէ աշխարհականների կողմից: Այսպէս ստանում է ուղերձներ Գօրի քաղաքից և վիճակից, Սղնախի և Թէլաւի վիճակներից, Տփլիսայ գաւառից, Բաթումից, Ախալցխայից, Արդուինից, Քութայիսից, Թիֆլիզի Կուսանաց Անապատի քահանայից, մայրապետից և աւագ միաբաններից, Թիֆլիզ քաղաքի մի քանի առաջնակարգ մարդկանցից և այլ տեղերից, թէ հոգևորականներից և թէ աշխարհականներից: Իսկ Թիֆլիզ քաղաքի քահանայական դասը մատուցեց մի շքեղ արծաթապատ ալքօմ ընտիր նկարներով զարդարուած և հետևեալ ուղերձը:

«Մ'րպէս և կամ զ'ինչ մարգարտահիւս յեռուցմամբ

ներբողս գովասանոց դրուագել մարթասցուք ՚ի պսակ պանծալի գործոցդ, Հայր Առաքելական, զի՞նչ այլ, եթէ ոչ զհոգեբուզի Շարակնոցն զհոգեխաղաց շնորհագիր «Որ առեալ զսպառազինութեան զզրահս հաւատոյ ՚ի սիրտ քո և ընկալեալ ՚ի գլուխ սաղաւարտ փրկութեան զնշան խաչին, սուսեր ընդ մէջ ածեալ զճշմարիտ Սուրբ Հոգին» . հայրախնամ տեսչութեամբ ՚ի գործ Առաջնորդական պաշտաման ութն ամեայ հովուական արթուն դիտողութեամբ և հսկմամբ արածեցեր զճոտ փարախիդ ՚ի վայրի դալարութիւն և առ ջուրս հանգստեան սնուցանելով:

Դու էիր, ըստ Եղեկիէլի դէտ ՚ի վիրայ Տանն Աստուծոյ և ժողովրդեան Հայոց, որք ՚ի Վերս. լսէիր պատգամս Ամենակալէն և աւանդէիր Հօտիդ:

Դու էիր, ըստ Եղեկիէլի, պահպան Տան Տեառն և սեղանուոյն Սրբութեանց, որ «Պահէիր զպահպանութիւն Տանն Աստուծոյ որ պահէիր զպահպանութիւն սեղանոյն»: Դու պահեցիր զիրաւունս ժառանգութեան Հայրենի ցանկոյն և եղեր զանձն ի վերայ կարգացն նախնեաց և Հայրենի օրինաց, քանզի իբրև «Մշակ անպարտելի Կաթողիկէ եկեղեցւոյն», ոչ թողեր մատնել ՚ի կորուստ հիմանց և պատուարաց, իմա սեպհականութեանց մերս Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ: Դու էիր Հո իւ հանգոյն Եսայեայ Հովուին, որ «Բազկաւ իւրով ժողովէր զգառինս և ՚ի ծոց իւր կրէր զնոսա» և Դու ՚ի փարախ ժողովէր զգառինս և ի ծոց խնամոցդ դաստիարակութեան կրէիր զնոսա: Դու էիր Արհի մեծաշէն հանգոյն Հայրապետաց, Վարդապետաց և Առաջնորդաց եկեղեցւոյս Հայաստանեայց

Նախանձախնդիր լեալ մեծ վայելչութեան և փառաց Տաճարի Տեառն Աստուծոյ հիմնեցեր և վայելչացուցեր ՚ի թէմիդ զեկեղեցիս յուրվս և պսակ պարծանաց մեծաշէն գործոցդ, յանդիման վկայ անասան՝ մայր եկեղեցին Վանաց, հիացուցիչն տեսողաց Հայ որդւոց բարեպաշտից:

Ուստի և մեր երիցունքս Տփխիսայ Չամբալ կաթամբ Հայրագորով խնամոցդ յընթացս ութնամեայ ժամանակի՝ գերախոսիսդ մոռանալ ոչ կարեմք և զԱնունդ մեզ ցանկալի, իբրև զգիր կենդանի ՚ի տախտակի սրտից մերոց անճնջելի դրոշմեալ՝ պատուեմք զանմոռանալի դրոշմեալ՝ պատուեմք զանմոռանալի զքո յիշատակ: Եւ ընդ երախտագիտական ուղերձիս՝ որպէս զայրւոյն լուծայն ՚ի հանոյական պատարագ սիրոյն առ Աստուած նուիրաբերեալ՝ նոյնպէս և մենք զկենդանագիրս Հայ հոգևոր եղբայրութեան Տփխիսոյ, մաղթեմք ՚ի կենդանատուէն բոլորեցուն երկարել զաւուրս պանդխտութեանց յամայր ամօք բարեկենդանութեան, բարգաւաճել իմաստութեամբ զմիտս Գո և զհանձար՝ առ ՚իպտղաբերել ՚ի գործս արգիւնաւորութեան յօգուտ և ի պարծանս Ազգիս Հայոց և եկեղեցւոյն Հայաստանեաց:

Մատչելով ՚ի համբոյր սուրբ Աջոյդ սիրեցեալ Հօրը՝ քամբ Հայ քահանայք Տփխիսայ:  
 Դիոնէսիոս Վարդ. Ղամազեանց  
 Գրիգոր աւ. քահանայ Տէր-Բարսեղեանց  
 Ղեոնդ աւ. քահ. Սարազեանց  
 Արսէն աւ. քահ. Բագրատունի  
 Գիւտ աւ. քահ- Աղանեանց  
 Ներսէս աւ. քահ Աբովեանց  
 Սարգիս աւ. քահ. Իգիթեանց  
 Գէորգ աւ. քահ. Տէրտէրեանց  
 Գրիգոր աւ. քահ. Մանդակունի  
 Գէորգ աւ. քահ. Աբուլեանց  
 Աղէքսանդր աւ. քահ. Տէր-Վարդանեանց  
 Համազասպ աւ. քահ. Տէր-Յովհաննէսեանց  
 Սիմէոն քահ. Չմշկեան  
 Յոննանէս քահ. Տէր-Գրիգորեանց  
 Գրիգոր քահ. Շահնագարեանց



Գրիգորիս քան. Երզնկեանց  
 Գրիգորիս քան. Մատինեանց  
 Գրիգոր քան. Կախոյեանց  
 Գալուստ քան. Աբուլեանց  
 Գէորգ քան. Մեհրաբեանց  
 Յովհաննէս քան. Իւզբաշեանց  
 Բարսեղ քան. Տէր-Բարսեղեանց  
 Անասոն քան. Տէր-Սաշատրեան  
 Գրիգոր քան. Սաշաէնաթեանց  
 Գէորգ քան. Տէր-Աւետիսեանց  
 Յովսէփ քան. Աբուլեանց  
 Վարդան քան. Տէր-Ղևոնդեանց  
 Գէորգ քան. Սաղոյեանց  
 Յովհաննէս քան. Ամիրխանեանց  
 Չաքարիա քան. Չարդեղեանց  
 Ղևոնդ քան. Մամիկոնեանց  
 Մկրտիչ քան. Գուլամիրեանց  
 Գրիգոր քան. Շերմազանեանց  
 Թաղէոս քան. Երուանդեանց  
 Յարութիւն քան. Շախեանց  
 Գրիգոր քան. Մատինեանց  
 Գաբրիէլ քան. Տէր-Գաբրիէլեանց  
 Կոստանդին քան. Արարատեանց  
 Սարգիս քան. Շիօյեանց

Ալբոմի մէջն էր դրուած նաև մատուցանող քահանաների լուսանկարը Գրիգոր աւ. քահանայ Մանդակունու և Չաքարիա քան. Չարդեղեանի ղեկավարութեամբ ուղերձներէ հետ, Հրածորան Հոգևոյն ցնցուղը բոցավառի ի սիրտ մեր, Սիրախմբեալ ՚ի մի կաճառ յեռումք ուղերձ ՚ի նուէր, Արդ վաղվաղեմք զերախտագէտ վեհիցն զգործ խնկելի, Բաց ճակատուք Ձեզ Սրբազան ձօնել համբոյր բերկրալի: Վրաստանի հանուրց Հայոց յօրէ կարգման զիտապետ,

Սաղաղականն Գուք ընտրեցիք զպարտախն լուսանկար,  
 Ի քաղաքիս և ի թէմիս զեկեղեցիս համօրէն  
 Հարկապահանջ նորոգութեամբ հրաշացուցիք ճոխօրէն:  
 Գուք կառուցիք զընծայարանն, Գուք զՎանաց ս. տաճար,  
 Չարմանագան ճոխ նկարուք զարդարեցիք լուսավառ,  
 Չգաւիթն սուրբ Տաճարին Գուք հիմնովին փոխեցիք,  
 Հրապուրելի տեսարանօք նոր ի նորոյ կերպեցիք:  
 Տեսչութեան Ձեր յանձնեալ զճօտն ի ս. փարախ պահեցիք  
 Կեանք և պատիւ յօգուտ նորին միշտ և յաւէտ զօրեցիք,  
 Յաւ ՚ի միոյ հօտին Փրկչի ցաւ Ձեր անձին կրեցիք,  
 Չամենեսեան ՚ի դալարւոյ ՚ի շուրս հանգիստ սնուցիք:  
 Սաղաղութիւն և սէր անկեղծ էր միշտ և է Ձեր բաղձանք,  
 Սաղաղ սիրով մեզ ղոգուելոյ ոչ խնայեցիք, ոչ մի ջանք.  
 Կերպ-կերպ զմեզ շնորհօք Ձերովք երախտապարտ կա,  
 ցուցիք,  
 Չամենեսեան անկեղծ սիրով ՚ի սէր Հօրդ զօրեցիք:  
 Առ այս ձօնեմք ՚ի հրաժեշտիս զուղերձ մեր ս. զգացմանց,  
 Ձեզ քաջարուն Սրբազան Հայր Արհիդ Գէորգ Սուրէ-  
 նեանց,  
 Մաղթելով Ձեզ երջանիկ կեանք, հայցեմք ՚ի Ձէնջ  
 օրհնութիւն,  
 Երախտագէտ որդւոցս Հօրդ տուք օրհնութիւն  
 օրհնութիւն:

Գ. ա. ք. Մաղակունի

Տիրաշնորհ Տէր հօտիս փոքու թեմիս Հայոց Վրաստանի,  
 է՛ միշտ գործեալ ՚ի հօտիդ սիրտս, Քոյդ Մեծ գործ Բուրաստանի  
 Բարբոնականդ սուրբ նախանձու վառեալ ի սէր Քոյդ հօտի,  
 Չարդարեցար զինու Հոգևոյն ածեալը զՔն Կուռ—Գօտի:  
 Աբղարութիւն, իմաստութիւն, խոհմութիւն և ս. Գիրք,  
 Քեզ արարեալ աթոռակից, աիւ և զիշեր՝ ի Քո Գիրքի,  
 Այն ինչ խորոյ յաշխատանոց համայն բնութիւն խոր ի քուն,  
 Բարբոնիդ՝ զնոր, անբուն աչօք, յարգարես Քո զճօտի տուն:

Իմաստութեամբ նորոգեցեր զեկեղեցին-զՄայր Տաճար,  
 Առաքինեացն է անմահ գործդ՝ սիւ սք էլցէ հակաճառ.  
 Աստուածային հնչեցուցեր զլեզու հրակէզ քառաձայն,  
 Աստուածախօս ասեմ գԴաւթեանն՝ զքնար հոգւոյն քաղցրաձայն:  
 Բարբուռիդ վեհ, որպէս Դաւիթ, հեզարարոյ և խաղաղ,  
 Դարսնամուտ իսկ սոտխացդ՝ ոչ արգելիք զՔոյդ Մախաղ.  
 Եւ ի նոսա ծաւալեցեր տառտապէս Քոյդ զշնորհ,  
 Ղեկավար միշտ ՚ի բարի գործս, բայց նոքա մնան ապաշնորհ:  
 Երանի Քեզ, վեհ հօտապետ, զի յար զկենաց ունիս բան,  
 Առաքինի զերթ Առաքեալ, սիրեա զսինս սիրոյ տան.  
 Նա երանի՛, զի Քոյդ ըզհօտ ոչ թողուս բնաւ անտէրունջ,  
 Յիր-ցան լինել ի մէջ գայլոց որպէս զգառինս անմուռնջ:  
 Յար յուշ ածես զըզուեալ հօտիդ՝ տալ զԱստուծոյն Աստուծոյ,  
 Ուրախութեամբ նաև զԿայսերն տալ միշտ Կայսեր Աստուծով.  
 Սուրբ սկըզբունքդ այս Յիսուսաւանդ՝ զբարիս հօտիդ մատուցեն,  
 Ապա Աստուած և Մեծ Կայսրըն՝ Քեզ ըզտրիտուրն հատուցեն:

Զ, ք. Զարդեղանց

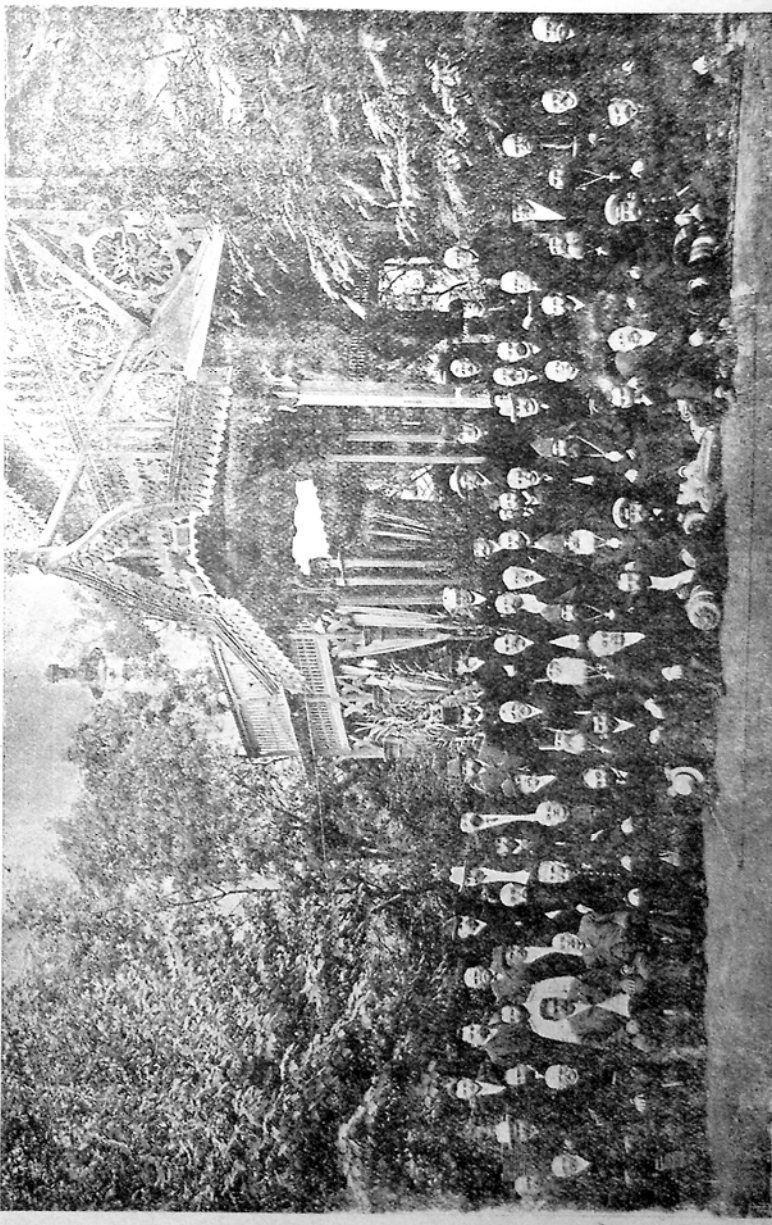
Թիֆլիզի պատուաւոր քաղաքացիները և առաջնա-  
 կարգ վաճառականները, իրենց համակրութիւնը և յար-  
 գանքը յայտնելու համար, ի պատիւ Գէորգ Արքեպիսկո-  
 պոսի հրաժեշտի հացկերոյթ տուին Թիֆլիսի ժողովարա-  
 նի ամարային դահլիճում: Ահա դրա մանրամասն նկարա-  
 գրութիւնը Նոր-Դարի 1901 թ. № 142-ից.

«Կիրակի, սեպտ. 9-ին, Թիֆլիսի ամարային ժողո-  
 վարանի դահլիճում, տեղի ունեցաւ սրբազան Գէորգ ար-  
 քեպիսկոպոս Սուրէնեանի պատուին Թիֆլիսի հասարակու-  
 թեան կողմից տրուած հրաժեշտի ճաշկերոյթը: Ժամը 4-ին  
 Սրբազանը մտաւ ժողովարան. երգիչներն «Ուրախ լեր ս.  
 եկեղեցի» շարականը երգեցին: Ժամը ճիշտ 4-ից քիչ անց  
 նստեցին սեղանի: Առաջին բաժակը մասնաժողովի անդամ  
 բժ. Նաւասարդեանն առաջարկեց թագաւոր Կայսրի թան-  
 կազին կենացը, որն ընդունուեց յօանկայս, բուն

«ուրա»-ով, իսկ երգեցիկ խումբն անմիջապէս հնչեցրեց  
 գեղեցիկ կերպով ըստ պ. Եկմախեանի քառաձայն «Տէր  
 պահեա զԿայսրն մեր» օրհներգը՝ խմբապետութեամբ պ.  
 Բ. Բերինեանի: Յետոյ առաջարկուեց Վեհախառ Կաթողի-  
 կոսի կենացը, խումբը երգեց «Տէր կեցո զու գհայս»  
 մաղթանքը: Երրորդը բաժակն առաջարկուեց նորին բարձր  
 Սրբազնութեան կենացը, որի ժամանակ բժ. Նաւասար-  
 դեանը ոգևորուած մի քանի խօսքով բացատրեց, որ սըր-  
 բազանի օրով և նրա արիաձան աշխատութեամբ տեղի  
 ունեցան բարեփոխումներ, շեշտեց, որ նա խաղաղ կառու-  
 վարել է իւր թեմը: Ապա պ. Սալամբէկեանը խօսեց  
 վանքի վերանորոգութեան մասին, որը տեղի ունեցաւ  
 սրբազանի օրով: Յետոյ խօսեցին ուրիշները: Խումբն ան-  
 միջապէս երգեց «Ով հայոց Աստուած» քառաձայն երգը:  
 Ապա յաջորդաբար առաջարկուեցին կենացներ—Յուսիկ  
 սրբազանի և Գարեգին վարդ. Յովսէփեանի: Ճառեր խօ-  
 սեցին և Յուսիկ սրբազանն ու Յովսէփեան վարդ.: Եր-  
 գիչները մէջ ընդ մէջ երգում էին ներդաշնակ երգեր՝  
 «Լոնց ամպերը», «Ով դու բարեկամ», «Ոչ փող զար-  
 կինք» և այլն: Իսկ վերջում խօսեց ինքը Գէորգ սրբա-  
 զանը, բացատրելով ճաշկերոյթի նշանակութիւնը և յայտ-  
 նելով, որ ինքը երբէք չի մոռանալ իւր ծննդավայր Թիֆ-  
 լիս քաղաքը, յիշելով միշտ իւր ժողովուրդը, որի երախ-  
 տագիտութիւնն ինքը մեծ գոհութեամբ և շնորհակալու-  
 թեամբ է ընդունում, բարեմաղթելով հանդերձ կեսանք և  
 երջանիկ օրեր. ժողովուրդը գոչեց ուժովին. «կեցցէ, կեցցէ  
 սրբազանը» և յայտնեց իւր շնորհակալութիւնը սրբազա-  
 նին: Ժամը 6-ին վերջացաւ ճաշկերոյթը Հայր Մեր-ով:

1901 թ. Նոյեմբերի 18-ին Թիֆլիզի հայ պատուաւոր  
 քաղաքացիների և վաճառականների կողմից մի պատգա-  
 մաւորութիւն մատուցանում է Գէորգ Արքեպիսկոպոսին  
 Թաւշեայ ոսկեզօծ եմփորոն, թանգարժէք ընծաներ և

Հացկերոյթին մասնակցողների ազգ՝ անունները:  
 Գէորգ Արքեպիսկոպոս Սուրէնեանց, Յուսիկ Եպիսկոպոս  
 Մովսիսեանց, Գարեգին Վար. Յովսէփեանց. Գրիգոր ա.  
 ք. Տէր-Բարսեղեանց, Ղեւնդ ա. ք. Խարազեանց, Արսէն  
 ա. ք. Բագրատունի, Սարգիս ք. Շիօյեանց, Գէորգ Եւան-  
 գուլեանց քաղաքագլուխ, Եագոր Դաւթեանց վաճառ-  
 կանաց պետ, Կարապետ Սերովբեանց ասնաֆապետաց  
 գլխաւոր, Գրիգոր Ղորղանեանց գեներալ, Բագրատ Նա-  
 ւասարդեանց բժշկապետ, Գրիգոր Տէր-Գրիգորեանց բժշկ.  
 Աղէքսանդր Քիշմիշեանց իսկական պետ. խորհ. զրաքննիչ,  
 Յովսէփ Տիգրանեանց գնդապետ, Աղէքսանդր Սուրէնեանց  
 գնդապետ, Կոստանդին Ալիխանեանց առևտր. զրամ. կառ.  
 Գէորգ Տէր-Աստուածատրեանց զրամատան կառ. Իշխան  
 Աղէքսանդր Բէհբուլթեանց աստիճ. Սոկրատէս Մէլիք-Ա-  
 դամեանց փաստ, Պանոյ Մանգէնեանց բժ., Նիկողայոս  
 Գրիգորեանց ճարտ., Կարապետ Քոչարեանց բժ., Աղէք.  
 Քալանթարեանց հաշ., Միքայէլ Սալամբէգեանց ճարտար.  
 Լևոն Բաստամեանց ճարտ., Բագրատ Ալիբէգեանց ա. կար-  
 վաճառականներ. Աղէքսանր Այվազեանց, Գրիգոր Բայան-  
 դուրեանց, Պօղոս Դաւթեան, Գէորգ Չոբրաբեանց, Դա-  
 իթ Խարազեանց, Ս. Կաֆեան, Ս. Գիւլպէնկեան, Յ. Հախ-  
 վերդեանց, Ա. Ղուկասեանց, Ռ. Մարտիրոսեանց, Ա. Մի-  
 լեանց, Գ. Մանթաշեանց, Ե. Յակովբեանց, Մ. Շաղի-  
 նեանց, Յ. Շաղինեանց, Յ. Շալամեանց, Մ. Սուլխանեանց  
 Գ. Սուքեասեանց Ա. Տէր-Յակովբեանց, Ն. Փրիզոնեանց,  
 Յ. Օրոյեանց Ս. կալուածատէրեր. Ս. Սուրէնեանց Ն.  
 Նարիմանեանց, Կ. Հեջուբեանց, Կ. Հեջուբեանց, Դ. Ալէ-  
 լեանցի. Բուղղանեանց, Զ. Գրիգորեանց, Ա. Երիցեան,  
 Ա. Ղորղանեանց զր. կառ., Ա. Միրիմանեան, Գ. Չմշկեանց  
 յայտնի դերասան Մ. Չմշկեանց, Գ. Սունդուկեանց իսկ-  
 պետ. խորհրդ. Յ. Եսայեանց, Բ. Բէրինեանց:



Թիֆլիզի առաջնակարգ պատուաւոր քաղաքացիների կողմից Ամենազատի Տէր-Գէորգ  
 Արքեպիսկոպոսի պատուին 1901 թ. սեպտեմբերի 9-ին արուած հրաժեշտի հացկերոյ-



Սրբազանի պատուին տրուած ճաշկերոյթին մասնակցողները լուսանկարը գեղեցիկ շքանակի մէջ. նորին բարձր Սրբազնութիւնը ընդունում է շատ սիրալիր կերպով և օրհնում նրանց ու մասնակցողներին ցոյց տուած այդպիսի յարգանքի համար: (Նոր-Պար 1901 թ. № 174): Նոյնպէս ստանում է թանգագին ընծաներ Գորու հոգևորականներից և հասարակութիւնից:

1901 թուի Դեկտեմբերի 16-ին Գէորգ Արքեպիսկոպոսը մեկնում է Թիֆլիզից ս. Էջմիածին, ութը տարի խաղաղութեամբ իւր թեմը կառավարելուց յետոյ: (Նոր-Պար 1901 թ. № 192):

1902 թուի վերջում նա նորից վերադառնում է Թիֆլիզ վարելու իւր պաշտօնը: Բայց եկեղեցական կալուածների յարքունիս գրաւելու առիթով 1904 թ. Յունուարի 8-ին Բարձրագոյն հրամանով արձակում է Թիֆլիզի առաջնորդութիւնից: Արձակման կոնդակի մէջ Մկրտիչ կաթողիկոսը գրում է. «հրաւիրում եմ Ձեզ, որ գաք ս. Էջմիածին և բնակիք ընդ հովանեաւ մեր և Մայր Աթոռի»:

Մայր աթոռ ժամանելուն՝ ընդունում է պատուով և կարճ ժամանակից յետոյ մինչև անգամ Վեհափառ Հայրապետը անձամբ այցելելով Գէորգ Սրբազանին՝ յայտնում է իր ցաւակցութիւնը:

1905 թուին գրաֆ Վորոնցով-Դաշկովը նշանակուեց Կովկասի փոխարքայ և Վեհափառ Կաթողիկոսի կողմից Գէորգ Սրբազանը գալով Թիֆլիզ՝ ողջունեց գրաֆի Կովկաս ժամանելը: Փոխուեց Կովկասի կառավարութեան քաղաքականութիւնը և Մկրտիչ Կաթողիկոսի առաջարկութեամբ Գէորգ Արքեպիսկոպոսը 1906 թուի փետրուարի 16-ին բարձրագոյն հաճութեամբ հաստատում է Սինօզի անդամ: Այս պաշտօնում Մկրտիչ Կաթողիկոսի զառամելութեան պատճառով Գէորգ Սրբազանը ս. Էջ-

միածնի ներքին վարչութեան մէջ գլխաւոր դեկավարող գործաւ:

1907 թ. հոկտեմբերի 29-ին Մկրտիչ Կաթողիկոսի մահուամբ իբրև Սինօզի աւագագոյն անդամ ստանձնում է կաթողիկոսական Տեղակալի պաշտօն, որ վարեց մինչև Մաթէոս Բ. Կաթողիկոսի օծման օրը 1909 թ. սեպտեմբերի 13-ը:

Մայր Աթոռը դրամական սղութեան պատճառով տագնապալից դրութեան մէջն էր: Գէորգ Սրբազանին յաջողում է Մայր Աթոռի տնտեսական դրութեան մէջ բարւոքումն առաջ բերելով Մայր Աթոռն ազատել այդ տագնապից:

Իսկ ս. Էջմիածնի Մայր տաճարը իր անշուք, խղճուկ և վերանորոգութեան կարօտ վիճակով մի նախատինք էր Հայ ժողովրդի համար և ազգային նախատինք օտար այցելուների առաջ: Գէորգ Սրբազանը տեսնելով Մ. Աթոռի այգալիսի դրութիւնը՝ մի խոհեմ նամակով դիմում է ազգային բարերար Ա. Մանթաշեանցին և նրա ուշադրութիւնն ու օգնութիւնը խնդրում Մայր Տաճարի պայծառութեան համար: Ա. Մանթաշեանը անմիջապէս յայտնում է իր պատրաստակամութիւնն և յատկացնում նորոգութեան համար 40,000 ու., յայտնելով իր խնդակցութիւնը Գէորգ Սրբազանին, որ նորոգութիւնը կատարուելու է նորա տեղակալութեան օրով: Ահա բարեգործ Մանթաշեանի Սրբազանին ուղղած նամակը:

ԱՄԵՆԱՄԵՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ՏԵՂԱԿԱԼԻՆ

Ամենապատիւ Գէորգ Արքեպիսկոպոսին

Ստացայ Ձեր Սրբազնութեան 17 յունուարի նամակը և ս. Էջմիածնայ Տաճարի մասին Ձեր բոլոր նկատումները կատարելապէս գնահատում եմ: Իմ կողմից ճարտար-

ըստպէս ուղարկելն աւելորդ եւ համարում և ուզում եմ, որ այդ նորոգութեան գործն ի կատար հանուի իմ միջոցներովս հետևեալ կերպիւ:

Ձեր Սրբազնութեան նախագահութեամբ մի փոքր յանձնաժողով պէտք է կազմուի, որի մէջ լինի բացի Ձեր Սրբազնութիւնից և Կոմիտաս վարդապետից, երկու կամ երեք անձինք Ձեզանից ընտրուած, և ս. Տաճարի նորոգութեան ու յարակից բոլոր գործերը կատարուին այդ յանձնաժողովի կարգադրութեամբ և հսկողութեամբ: Այդ նպատակի համար գրած եմ պ. Դաւիթ Սարազեանին, որ մեր Տփլիսի կօնտորը յանձնաժողովիդ խնդրած գումարները հետզհետէ ուղարկէ Ձեզ, մինչև որ լրանայ 40,000 ռուբլի, որ կը լինի այդ գործին յատկացուած գումարի ամբողջութիւնը:

Խնդակցութիւնս եմ յայտնում Ձեր Սրբազնութեան Մայր Աթոռոյ Տեղակալ կարգուելուն առթիւ և առանձնապէս ուրախ եմ ս. էջմիածնայ Տաճարի նորոգութեան գործը, որ ամենամեծ ցանկութիւնս եղած էր, Ձեր Սրբազնութեան Տեղապահութեան օրովն է կատարուելու:

Ձեր Սրբազան սուրբ աջն համբուրելով՝ ֆնամ խոնարհ յարգանօք և սիրով

Աղէքսանդր Մանթաշեան

Նիցցա 6—19 փետրար 1908 թ.

Եկեղեցու վարչութեան գործը տարաւ ամենայն զգուշութեամբ: Յայտնի է նրա արձակած խելացի կարգադրութիւնը թեմական խորհուրդների և դպրոցական գործերի կառավարութեան վերաբերեալ, որտեղ Գէորգ Սրբազանը հանդիսանում է ժողովրդական սկզբունքների կողմնակից և պաշտպան:

Գէորգ Սրբազանը իր լուրջ ուշադրութիւնը դարձրեց Գէորգեան ճեմարանի անտեսական կառավարութեան և

հաշիւների վրայ և պահանջեց դպրոցական վարչութիւնից այդ հաշիւների մէջ պահպանել մաքրութիւն և ճիշտ հաշուետւութիւն, որի համար և թշնամիներ վաստակեց: Նոյնպէս նրա նախաձեռնութեամբ հրամայուեց բոլոր ստորագրեալ հաստատութիւններին՝ կոնսիստորներին, հոգևոր կառավարութիւններին, վանքերին՝ կազմել ամեն տարուայ ճիշտ նախահաշիւներ և ուղարկել այն սինօզին հաստատելու, որից յետոյ միայն կարելի էր գործադրել:

Գա նախընթաց շուկեցող մի ձեռնարկութիւն էր, որով պարզուեց ամբողջ Ռուսաստանի Հայ թեմերի և Մայր Աթոռի եկամուտներն ու ծախսերը:

Մաթէոս Բ. Կաթողիկոսը յանձին Գէորգ Սրբազանի ունէր իրեն համակրող, անձնուէր մի գործակից և նա գոհ նրա պաշտօնավարութիւնից մահուան անկողնում Հայ եկեղեցու վարչութիւնը և Մ. Աթոռը վստահութեամբ յանձնեց նրան, ասելով՝ «Գէորգ Սրբազան այս տունը քեզ կ'յանձնեմ, պահի մինչև նոր զահակալը». Իզմիրլեանը սւրբ շնորհակցեց նրան և քանիցս կրկնել էր՝ «Գէորգ Սրբազան, ես բախտաւոր եմ, որ Ձեզ պէս օգնական և գործակից ունեմ»:

Երջանկայիշատակ Մաթէոս Բ. Կաթողիկոսի մահուան պատճառով 1910 թուի դեկտեմբերի 11-ին սինօզի օրագրութեամբ Գէորգ Սրբազանը նորից ստանձնեց Կաթողիկոսական տեղակալի պաշտօնը:

Նորին Ամենապատուութեան այս անգամի պաշտօնավարութիւնը նշանակալից է նրանով, որ Մ. Աթոռը վճարեց ոչ թէ միայն այն բաւական մեծ պարտքը, որ հանգուցեալ Մկրտիչ Կաթողիկոսի օրով առնուած էր պետական զբաւասանից, Մայր Աթոռի մայր գումարը կազմող ռենտաների զբաւականով, այլ նաև 40,000 ռ. տոկոսաբեր թղթեր ձեռք բերեց, այնպէս որ այժմս զանձարանը աւելի քան յաջող դրութեան մէջն է գտնուում: Զանգու

զետից և Սև ջրից առուններ բերելու գործի յաջող ընթացքով և Մայր Տաճարի վերանորոգութիւնը հերթական դառնալով:

Վեհարանի շինութեան նախաձեռնութիւնը և մատենադարանի ներկայ շէնքը Գէորգ Սրբազանի ջանքերին են պատկանում:

Իբրև արթուն դէտ հսկում է թէ իւր տեղակալութեան և թէ սինօզի գործավարութեան ընթացքին, որպէս զի զեղծումներ կամ հակաօրինական թերութիւններ չլինեն:

Գէորգ Սրբազանի պաշտօնավարութեան մէջ նկատելի է վերին աստիճանի զգուշաւորութիւն, գործավարութեան արագութիւն, առանց ազմուկի, լռելեայն գործունէութիւն, անձուիրութիւն իւր ստանձնած պաշտօնին, հաւատարմութիւն դէպի եկեղեցին և եկեղեցական կանոնները, եկեղեցական իրաւունքների անձուէր պաշտպանութիւն, հասարակաց ազգօգուտ կարծիքի գնահատութիւն, խորհրդակցութիւնների և խորհուրդների կարևորութեան գիտակցութիւն:

Իւր բարւոք և անբասիր պաշտօնավարութեան ժամանակ նա վարձատրուել է Գէորգ Գ. Կաթողիկոսի կոնդակներով:

1875 թ. Մայիսի 5-ին ծաղկեայ փիլոնով և նոյն թ. Հոկտեմբերի 8-ին վարդապետական ականակուռ լանջախաչով: 1882 թ. Սեպտեմբերի 25-ին եպիսկոպոսական պանագէով:

Մկրտիչ Կաթողիկոսի առաջարկութեամբ բարձրագոյն Կայսերական հրովարտակներով 1894 թ. Ապրիլի 17-ին Վլադիմիրի III կարգի շքանշանով:

1898 թ. Ապրիլի 5-ին ս. Ստանիսլաւի I կարգի շքանշանով: 1908 թ. Ապրիլի 13-ին ս. Աննայի I կարգի շքանշանով: Ունի և արծաթէ շքադրամ ի յիշատակ Աղէքսանդր

Գ. Կայսեր թագաւորութեան:

Գէորգ սրբազանը պաշտօնավարելով դպրոցական ասպարիզում, որպէս տեսուչ և ուսուցիչ՝ պարապել է գրականութեամբ. թարգմանել է և տպել Իլովայսկու ընդհանուր պատմութիւնը, որ այն ժամանակ պետական միջնակարգ դպրոցներում ընդունուած դասագիրք էր. աշխատակցել է «Արարատ» ամսագրին թարգմանական յօդուածներով:

Իւր պաշտօնավարութեան բոլոր ընթացքում եղել է նախանձախնդիր եկեղեցիների պայծառութեան, դպրոցների բարեկարգութեան, հոգևոր կոչումը վսեմացնելուն և ժողովրդի արդար իրաւունքի, առանց ձրի ժողովրդականութիւն ձեռք բերելու հետամտութեամբ: Այժմ նոյն հոգով գործում է օժտուած ցանկալի առողջութեամբ:

Թիֆլիզի Հայ հոգևորականների մեծագոյն մասը, այն է 10 աւագ և 24 միաբան քահանաներ, ի նկատի ունենալով ազգի և եկեղեցու ներկայ վիճակը, ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի համար արժանաւոր և ընտրելագոյն Կաթողիկոսական թեկնածու են համարում Տեղակալ Գէորգ Արքեպիսկոպոս Սուրէնեանին նրա առաքինի բարեմասնութիւնների համար: Այդ մասին նրանք իրենց ցանկութիւնն և հայեացքն արտայայտում են մի գրութեամբ իրենց սօսրագրութիւններով վաւերացրած: Ահա այդ գրութիւնը:

«Ի ներքոյ ստորագրող Թիֆլիզի Հայ քահանաներս ՚ի նկատի ունենալով ազգի և ս. եկեղեցւոյ շահերը՝ ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի համար արժանաւոր և ընտրելագոյն կաթողիկոսական թեկնածու ենք համարում ներկայ տեղակալ Ամենապատիւ Գէորգ Արքեպիսկոպոս Սուրէնեանցին, որին քաջածանօթ ենք, որպէս մեր նախկին



Թեմակալ Առաջնորդի. գիտենք անձամբ նորա առաքինի բարեմասնութիւնները, աջալուրջ և քաջարթուն հրակողութիւնը, արդարութեան և օրինաց պաշտպանութիւնը, ազգի և եկեղեցու շինութեան պայծառութեան նախանաւորութիւնը և բարի սիրտը:

Ժամանակիս պահանջները, ներկայ պայմանները մեր ազգի և ս. եկեղեցու շահը և յառաջադիմութիւնը և խաղաղութեան վերականգնումը՝ պահանջում են ս. Էջմիածնի գահի վերայ տեսնել այնպիսի բարեմասնութիւններով, երկարամեայ փորձառութեամբ օժտուած ըստ ամենայնի կաթողիկոսական պատուին և պատասխանատու վեհ պաշտօնին արժանի ս. Լուսաւորչի Աթոռի մի ժառանգ:

Ընտրելով Ամենապատիւ Գէորգ Արքեպիսկոպոս Սուրենեանին կ'բարեկարգին և կ'պայծառանան Հայաստանեաց Առաքելական ս. եկեղեցին և Հայ դպրոցները, որի գրաւական է նորա այդ ուղղութեամբ վարած բազմարդիւն գործունէութիւնը՝ ինչպէս բարձրաձայն վկայում է նորա կենսագրութիւնը: Սա է մեր կարծիքով կաթողիկոսական ընտրելի արժանաւոր թեկնածուն:

20-նն Հոկտեմբերի 1911 ամի:» (34 ստորագրութիւն)

Թէպէտ լրագրական բազմաթիւ յօդուածների մէջ (Մշակ 1911 թ. № 223. Սուրհանդակ 1911 թ. № 281, 284, 401, Արևելք 1911 թ. հոկտեմբերի. Հորիզոն 1911 թ. № 229. և այլն) համարում են Գէորգ Արքեպիսկոպոսին արժանաւոր թեկնածու կաթողիկոսական գահի համար, բայց աւելորդ ենք գտնում մէջ բերել այստեղ, որովհետեւ ամենամեծ ջատագովութիւնն և պաշտպանութիւնը նրա արժանիքների համարում ենք նրա արդիւնաւէտ և հաւատարիմ գործունէութիւնը և ժողովրդասէր ու եկեղեցասէր ուղղութիւնը, ինչպէս ցոյց է տալիս կենսագրութիւնը:

ՆԿԱՏՈՒԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Երես	տող	տպագրուած է	պէտք է լինի
5	5	Բելախեսանի	Բելախեսանի
»	7	որ	ուր
»	9	որդիք	որդիքը
»	20	սուրէնեանցը	Սուրէնեանցը
6	1	Ազգի	Ազգիս
»	6	այնպէս	այնտեղ
»	32	Ամբողջ	Ամբողջ
7	27	Սինոզի	Սինոզի
8	17	ուր	ուր
9	7	», բարեշնորհ	« բարեշնորհ
»	17	Սինոզի	Սինոզի
»	28	սիրով և	սիրով և
»	31	նորոգում:	նորոգում,
10	14	Ազուլեցիքը	Մզուլեցիք
»	27	գպրոց,	գպրոցը
»	»	այստէղ	այստեղ
11	4	պաշտօնով	պաշտօնով
»	8	այգեպանը,	այգեպանը
»	13	կառավարիչը	կառավարիչը
»	23	կառավարչական	կառավարչական
»	28	հրազարդ	հրազարդ
12	16	եկեղեցին	եկեղեցի
»	28	խղձերի	խղձերին՝
»	30	հոգի	ոգի
14	28	փոխացէն	փոխարէն
»	30	ամեայ	ամեայ
15	8	Սուրէնեանցին:	Սուրէնեանցին»:
»	15	Սինոզն	Սինոզը
16	8	բնաւորութիւնն	բնաւորութեանն
»	16	Դէսրգ	Դէսրգ
»	29	մեղ	քիչ
18	21	գժուարութիւններ՝	գժուարութիւնները՝
»	22	1887 թ. է	է 1887 թ.
19	13	շուք է	շուք
21	31	ժողովուրդը	ժողովուրդը

22	26	Սյդ	Այդ
25	1	Ահա	«Ահա
26	»	յետայ	յետայ
27	14	բազմութեամբ	բազմութեամբ
28	28	երկնարկանի	երկյարկանի
29	3	Կարամուրզային	Կարա-Մուրզային
»	11	գպրանոցում	գպրանոցում
»	31	Երկայն	ներկայ
30	1	ուղղում այդ	ուղղում
31	7	գետեղը	գետեղը
»	20	ինքնատակցութիւն	ինքնագիտակցութիւն
»	30	յորդորում	յորդորում
32	30	գրուած.	գրուած
34	24—25	հրաւիրուած	հրաւիրուեց
35	9	ասաց	ասում
»	32	նշանակել և յիշեալ բառերի մէջ բաց է թողուած. և քաղաքային խորհուրդը յարգելով Սրբազանի միջնորդութիւնը որոշում է տարեկան 200 ուրբւ նշանակել	
37	27	չհաստատութիւն	ցհաստատութիւն
41	3	ժողովրդի	ժողովրդին
45	22	հայրապետտէն	հայրապետական
47	1	և շահում	և շահում այն:
75	6	գործերի	գործերին
59	8	զննելով	զննելով
61	10	գիւանը	գիւանը
»	13	գտնում էր	գտնում էր
»	23	չկայ	անգամ չկայ
»	28	ոահմանել	սահմանել
62	2	անբգի	անբգի
63	11	վերայ	վերայ
»	»	վերս	վերս
»	9	մեք	մեք
64	31	Յոնահանէս	Յովհաննէս